

DE NOTENKRAKER

HET KARWEI VOOR 1934

De vernieuwing van het socialisme in beeld?

Een onderzoek naar spotprenten in *De Notenkraker* 1923-1936

Naam: Harmen Bosma

Studentnummer: s1011747

Docent: W.P. van Meurs

Master: Politiek en Parlement

Vak: Master scriptie

Aantal woorden: 14.428

Radboud Universiteit

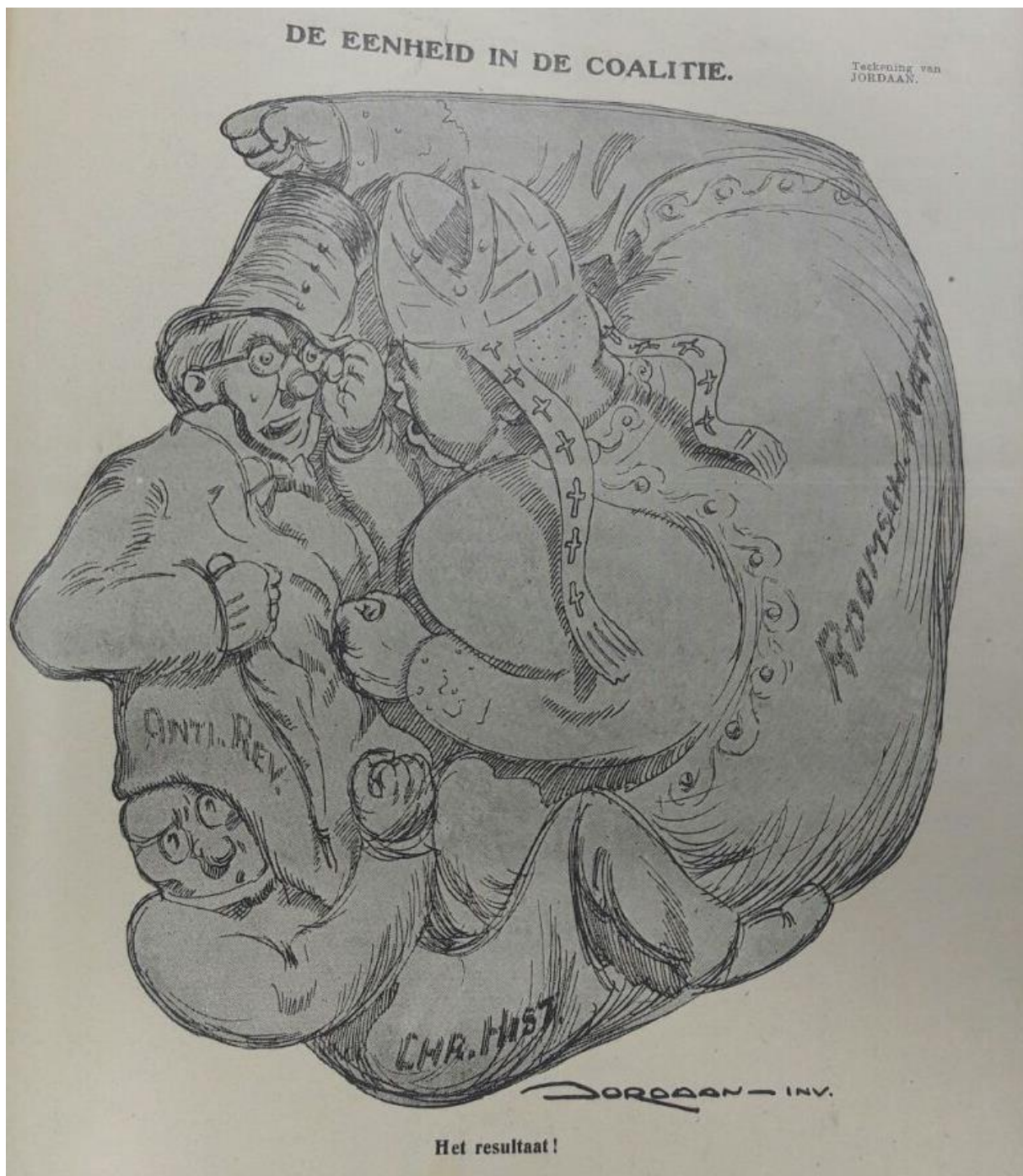

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. Het nationale militarisme en <i>De Notenkraaker</i> 1923-1936.....	11
1.1 De SDAP en het militarisme	12
1.2 De vlootwetten van 1923 en 1930 als representant	15
1.3 Ten koste van de arbeider	16
1.4 Ten koste van de arbeider in beeld	18
1.5 Voor Christus is er geen plaats	23
1.6 Voor Christus is er geen plaats in beeld	25
1.7 Het activisme van <i>De Notenkraaker</i>	30
1.8 Het activisme van <i>De Notenkraaker</i> in beeld	31
1.9 De SDAP en de mouterij op de Zevenprovinciën	35
1.10 <i>De Notenkraaker</i> en het jaar van de mouterij.....	37
1.11 De SDAP en het militarisme in de periode 1934-1936	40
1.12 Het Militarisme in <i>De Notenkraaker</i> 1934-1936.....	41
1.13 <i>De Notenkraaker</i> als propagandablad van de SDAP	44
2. Het fascisme en <i>De Notenkraaker</i> (1923- 1933).....	47
2.1 De houding van de SDAP jegens het opdoemende fascisme (1923-1933)	48
2.2 Het fascisme in <i>De Notenkraaker</i> 1923-1933	51
2.3 De strijd van de SDAP tegen het fascisme (1933-1936)	56
2.5 <i>De Notenkraaker</i> en het fascisme 1933-1936.....	59
2.6 De houding van partij en weekblad aangaande het fascisme	62
Conclusie	65
Literatuurlijst.....	68
Figuren	71

“Deswege hebben caricaturen ook historische betekenis, wijl zij die indrukken en opvattingen vastleggen voor het nageslacht en wel in een vorm, die tot de verbeelding spreekt”¹

-H. Colijn-

Figuur 2

¹ H. Colijn, *Colijn in de caricatuur* (Baarn 1936) 6.

Inleiding

“Verduiveld veel genoeg”²

Met deze woorden omschreef Tweede Kamerlid G. Cramer de muiterij op de Zevenprovinciën. Tijdens een bijeenkomst van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) op zondag 5 februari 1993, gewijd aan het beleid of eerder tegen het beleid in Indonesië, kwam dit nieuws het fractielid ter ore. De kaping van voornamelijk inlanders die in opstand kwamen tegen een nog verdere kortingen op hun loon, sloot goed aan bij wat er mis was volgens de socialistische opvatting. Toen Cramer werd gevraagd om zijn mening omtrent de kwestie, reageerde hij in de niet mis te verstaande woorden dat het hem verduiveld veel genoeg deed. Cramer moest later erkennen dat zijn uitspatting een door emotie gedreven opwelling was. Het kwaad was echter al geschiet. Onder leiding van politiekleider Albarda preekte de SDAP juist rust. Cramer had echter zijn mond al voorbij gepraat alvorens de partij stelling had ingenomen.³

De partij werd door onder andere de woorden van Cramer afgeschilderd als een revolutionaire partij die niet vaderland lievend was. De partij werd door de aanvallen binnen de politieke arena in de verdediging gedrukt. Rechtse en extremistische partijen beschouwden het handelen van de SDAP als landverraad terwijl de linkse en communistische partijen de SDAP beschuldigden van klassenverraad. De opgelegde framing van de rechtse partijen was naast de sympathieën van enkelingen binnen de partij ook gebaseerd op socialistische media.

Sommige socialistische spreekkanalen reageerde namelijk zeer stellig. *Het Volk* de bekendste krant van de zuil sloeg een sensationele toon aan. Vooral de ingezonden stukken en die van speciale verslaggevers waren spectaculair.⁴ Maar ook andere media gelieerd aan de SDAP lieten hun tanden zien, zoals het satirisch weekblad *De Notenkraker*. De verantwoordelijke minister Decker werd hierin afgebeeld als een bom die op de Zevenprovinciën viel, onder het mom van ‘christelijke gezagshandhaving’ en Colijn werd afgebeeld met bloed aan zijn handen.⁵ Media zoals *De Notenkraker* met hun harde kritiek, reageerden niet geheel conform de partijlijnen die vooral voorzichtig opereerden. Uiteindelijk mondde deze verscheidenheid niet uit in een noemenswaardige scheiding der geesten of iets

² J.C.H. Blom, *De muiterij op de Zevenprovinciën* (Utrecht 1983) 156.

³ Ibidem, 156-158,

P. Knegtmans, *Socialisme en democratie: de SDAP tussen klasse en natie 1929-1939* (Amsterdam 1989) 77-78.

⁴ Blom, *De Muiterij*, 156-163.

⁵ A. Hahn Jr, “Christelijke gezagshandhaving” in *De Notenkraker* no. 7 (Amsterdam 1933) 51,

F. Küpper, “Torpedo-politiek” in *De Notenkraker* no.7 (Amsterdam 1933) 53.

dergelijks binnen de partij of haar publieke kanalen. Maar toch kan men en mag men gerust stellen dat de muiterij binnen de partijgeschiedenis van de SDAP van belang is geweest.

De muiterij markeert namelijk de tijdgeest en de daaraan gelieerde moderne invulling van het socialisme. Een breuk met het verleden en de start van de ‘vernieuwing van het socialisme’. De reacties van sommige leden van de partij op de muiterij symboliseert de laatste stuiptrekkingen van de SDAP en kan zodoende gezien worden als een sluitstuk van een periode.⁶ Nog één keer liet een gedeelte van de SDAP-aanhang en personen binnen de partij, krachtig en haast revolutionair van zich horen. Het leeuwendeel in 1933 was echter niet meer content met het oude partijprogramma. Het program van 1912 zou niet meer voldoen aan de realiteit van 1933. Het was hopeloos verouderd en gaf zodoende geen antwoorden meer op nijpende vragen die de roerige jaren dertig opwierpen. De SDAP moest veranderen. De dogma’s van weleer moesten losgelaten worden. Een verandering van het socialisme was noodzakelijk!⁷

De noodzaak tot verandering toonde het Duitsland van begin jaren dertig. De Duitse zusterpartij van de SDAP, de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD), hield tijdens de verkiezingen begin jaren dertig krampachtig vast aan de oude socialistische grondbeginselen en dogma’s. Het gevolg was rampzalig voor de partij. De SDAP was er veel aan gelegen om het anders aan te pakken dan de Duitse socialisten. Zij wilden de steeds groter wordende middengroep wél aanspreken, waar de SDP opzichtig faalde. Om deze groep van kantoorpersoneel, maar ook intellectuelen aan zich te binden was de vernieuwing van het socialisme noodzakelijk. Er werd afstand genomen van de paradepaardjes van het vroege socialisme. Van een partij voor het proletariaat werd de SDAP een volkspartij. Men wilde zoveel mogelijk mensen insluiten.⁸ Ook trachtte de SDAP, in plaats van utopische doelstellingen, realistische doelstellingen te formuleren. Men was zich bewust dat de pacifistische houding van het vroege socialisme en het streven naar ontwaking conform de tijd achterhaald was. De angst voor het fascisme en in het bijzonder Nazi-Duitsland was groot. Het nieuwe socialisme zou bestand moeten zijn tegen de druk van radicale ideologieën, zoals het nationaalsocialisme of het fascisme. Maar ook het opkomende communisme was de partij een doorn in het oog. De radicale ideeën van zowel fascistten als communisten moesten worden

⁶ B. Tromp, *Het sociaal-democratisch programma : de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PvdA, 1878-1977 : een onderzoek naar de ontwikkeling van een politieke stroming* (Leiden 2002) 150-154.

⁷ S. Wijhe, *Tussen dogma en werkelijkheid: De ideologische gijzeling van de sociaal-democratie in Nederland als bijdrage tot haar isolement tijdens het interbellum* (Amsterdam 1992) 10-13, Knegtman, *Socialisme en democratie*, 22-78,

T. Geurtsen, *Een geschiedenis van verloren illusies: sociaaldemocratie in Nederland* (Amsterdam 1994) 92-93.

bestreden, nog harder dan voorheen. Het accent in deze bestrijding lag dikwijls op het feit dat deze radicale ideologieën niet verenigbaar waren met de democratie. Het gedeelte socialistische en communistische repertoire werd verworpen. Termen zoals ‘klassenstrijd’ en andere termen die in strijd waren met de nieuwe democratische opvatting van de partij, werden afgezworen. De nieuwe koers, die vanaf 1933 werd gevaren, was een middenkoers. De partij wilde serieus genomen worden binnen de politieke arena met Alberda als gematigd leider. Het rampjaar 1933 had de partij voorgoed de ogen geopend. De machtsgreep van Adolf Hitler, de muiterij op de Zevenprovinciën en het verlies twee zetels tijdens de verkiezingen van datzelfde jaar, waren redenen om een ‘herzieningscommissie’ in het leven te roepen die de partij klaar zou stomen voor de nieuwe komende tijd.⁹

Aan de vernieuwing van het socialisme zijn verschillende werken gewijd. Elke bibliografie over het socialisme of de SDAP ontkomt niet aan een hoofdstuk met betrekking tot de vernieuwing. De vernieuwing van het socialisme in de jaren dertig is dan zeker ook geen verwaarloosd onderdeel van de Nederlandse geschiedenis. Dit betekent echter niet dat alles evenredig aan bod komt binnen het discours van de vernieuwing van het socialisme. Een integraal onderdeel van de vernieuwing is het uitdragen van die vernieuwing door middel van socialistische pers en andere massacommunicatiemiddelen. Juist deze massacommunicatie binnen de eigen zuil, is een belangrijke verstrekker van informatie aan de eigen achterban. De verschillende politieke media waren namelijk dikwijls bedoeld voor zowel propagandistische doeleinden als middel om consensus te bereiken binnen eigen kring. De centrale rol die door velen wordt toegekend aan de massamedia en in het bijzonder de pers, is volgens Frank van Vree niet terug te zien in de publicaties.¹⁰ Als we het hebben over de vernieuwing van het socialisme in de jaren dertig gekoppeld aan de massacommunicatie in zijn algemeenheid wordt de spoeling dunner. Huub Wijfjes schreef in zijn geschiedenis van de VARA wel over hoe de vernieuwing van het socialisme zijn stempel drukte op de VARA.¹¹ Van Vree schreef op zijn beurt een gedeelte over het dagblad *Het Volk* in de jaren dertig en de veranderingen die het dagblad doormaakte in de jaren dertig.¹² Al met al mag er toch geconcludeerd worden dat de vernieuwing van het socialisme ruim gedocumenteerd is in tal van literaire werken, maar dat

⁹ P.J. Knegtmans, ‘De jaren 1919-1946’ in: J. Perry en P.J. Knegtmans eds., *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994 SDAP PvdA* (Amsterdam 1994) 62-118, aldaar 90-97, Knegtmans, *socialisme en democratie*, 77-88,

T. Geurtsen, *Een geschiedenis*, 92-95,

P. de Rooy, *De rode droom: een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1995) 40-42.

¹¹ F. van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland, 1930-1939: een studie over de vorming van de publieke opinie* (Groningen 1989), 5.

¹² H. Wijfjes, *De VARA: een biografie* (Amsterdam 2009) 103-112.

de koppeling met de massamedia binnen de eigen zuil een onderbelicht thema is binnen de vernieuwing van het socialisme.

Hoewel radio en de partijpers onderbelichte vertolkers zijn van de verandering van het socialisme in de jaren dertig, is er echter één vertolker die nog minder aandacht geniet; de politieke spotprent. Uitgebreide werken omtrent *De Notenkraker* bestaan er niet. Jan de Groot is de enige die een poging heeft gedaan, maar zijn titel een *Korte schets van een 'politiek-satyriek weekblad' 1907-1936* is veel zeggend.¹³ Wel zijn er biografieën verschenen van sommige cartoonisten, zoals die van Albert Hanh geschreven door Koos van Weringh. Maar een uitgebreid werk over het meest succesvolle satirisch weekblad dat ons land gekend heeft, bestaat niet.¹⁴ De paradox is echter dat politieke spotprenten haast in alle werken over dit onderwerp te vinden zijn. Zij dienen echter vooral ter illustratie en maken zodoende geen wezenlijk deel uit van het betoog. In het boek *De taaie rooie rakkers* probeert men wel gebruik te maken van spotprenten met betrekking tot het socialisme in de jaren dertig. Alleen dienen spotprenten in deze bundel, naast brochures en krantenartikelen, als één van de bronnen die een reconstructie moeten geven van het socialisme tussen beide wereldoorlogen. Ger Harmsen betoogde dat al deze verschillende documentaties, van brochures en foto's tot spotprenten, vooral gericht zijn om de vergelijking aan te gaan met de andere zuilen.¹⁵ Een gedegen onderzoek alleen gericht op socialistische spotprenten gedurende de vernieuwing van het socialisme bestaat niet. Dit terwijl spotprenten uitermate geschikt zijn om te analyseren. Gijsenbergh en Kaal zijn ook van mening dat spotprenten van historische waarde zijn. Zij zijn daarom verbaast over het geringe aantal historische werken over politieke prenten. Volgens hen zijn politieke cartoons bruikbaar in een historische analyse, omdat ze duidelijk verschillende knelpunten binnen de politiek aansnijden.¹⁶ Volgens Paul van Damme gaat een historisch onderzoek waarin spotprenten worden geanalyseerd over beeldvorming.¹⁷ Deze beeldvorming kan zeer krachtig zijn en zodoende de publieke opinie bespelen en de beeldvorming van een politieke actor voor altijd beïnvloeden.¹⁸ Een spotprent kan echt een wapen zijn, al helemaal in een periode waarin kranten en spotprenten die daarin staan als propagandamiddel worden gebruikt. Tevens moet men niet vergeten dat het lezersvolk van de verschillende partijbladen

¹³ J. de Groot, *Korte schets van een 'politiek-satyriek weekblad' 1907-1936* (Groningen 2006).

¹⁴ K. van Weringh, *Alberth Hahn* (Amsterdam 1975).

¹⁵ R. De Jong, 'Anti-militarisme' in: I. Cornelissen, G. Harmsen en R. de Jong eds., *De taaie rooie rakkers; een documentaire over het socialisme tussen de wereldoorlogen* (Baarn 1965) 99-124, aldaar 99-125.

¹⁶ J. Gijsenbergh, en H.G.J. Kaal, 'Kritiek op de parlementaire democratie in Nederlandse spotprenten' in: A. Biefangen M. Leenders, Marij eds., *Erich Salomon & het ideale parlement. Fotograaf in Berlijn en Den Haag, 1928-1940* (Amsterdam 2004) 201-220, aldaar 202.

¹⁷ P. van Damme, *Vriend over vijand: De grote oorlog in spotprenten* (Tielt 2013) 2.

¹⁸ Weringh, *Albert*, 11-13.

vaak alles behalve kritisch waren. Hetgeen er geschreven stond, werd vaak zonder twijfel voor waar aangenomen. Volgens Koos van Weringh moeten we politieke spotprenten niet afdoen als een middel om louter iemand belachelijk te maken. Politieke prenten gaan volgens hem over ‘ontmaskeren’, iemand van zijn voetstuk stoten. Hoewel politieke spotprenten overdreven zijn, hebben ze wel degelijk een doel.¹⁹

Het belang van politieke spotprenten in de jaren dertig is wellicht nog groter dan vandaag de dag. Spotprenten namen volgens de partijlijnen waaronder zij vielen tegenstanders op de hak. Hoewel sterk aangedikt, zat er wel degelijk een kern van waarheid in de kritiek en hadden ze als doel de politieke tegenstanders te ontmaskeren. In een wereld waarin de partijlijn vaak klakkeloos werd gevolgd hadden politieke spotprenten mogelijk een nog grotere kracht op de publieke opinie. Daarbij moet men rekening houden met het feit dat de SDAP in de jaren dertig de beschikking had over het meest invloedrijke satirische nieuwsblad dat Nederland ooit gekend heeft, namelijk *De Notenkraaker*.²⁰

Van Vree, maar ook Wijfjes, tonen aan dat media belangrijk zijn in de overdracht van politieke opvattingen van partij naar kiesvolk. Net als de radio en de partijpers, kan een politieke spotprent een gewichtige boodschap overbrengen. De vraag of de vernieuwing van het socialisme ook zichtbaar wordt binnen de politieke spotprenten ontbreekt in de literatuur omtrent de vernieuwing van het socialisme. Terwijl spotprenten wel degelijk een boodschap overbrengen en overbrachten. Het (vijand)beeld dat geschetst wordt in spotprenten zegt niet alleen iets over degene die bespot wordt. Het zegt net zoveel over de bespotter, in dit geval *De Notenkraaker*. De kern van dit onderzoek is de vraag of de ontwikkelingen die zichtbaar zijn binnen de vernieuwing van het socialisme ook constateerbaar zijn in de politieke spotprenten van *De Notenkraaker* in de periode 1923-1936.

De vernieuwing van het socialisme was een transformatie met als doel de verandering van arbeiderspartij naar volkspartij. Nieuwe standpunten om dit nieuwe electoraat aan te spreken waren noodzakelijk. Een dergelijke keuze is niet alledaags en moet zowel voor de partij als de leden een grote verandering zijn geweest. De partij wilde afkomen van haar revolutionaire karakter. Twee punten die erg belangrijk waren in de het normalisatieproces waren een vernieuwde visie op zowel militair als democratisch vlak. De veranderingen op deze twee gebieden waren van het grootste belang en de meest typerende veranderingen die de partij doormaakte. Deze veranderingen waren nauwverboden met elkaar en met de internationale

¹⁹ Weringh, Albert, 14.

²⁰ W. Holtrop, *Weg met de varkens: 500 jaar opruiend tekenwerk verzameld en ingeleid door Willem* (Amsterdam 1970) 56-57.

omstandigheden. De SDAP legde de focus daarbij vooral op het communisme en het opkomende fascisme. Deze ideologieën moesten een halt worden toegevoegd.²¹

In *De Notenkraker* zijn militarisme en fascisme ook de thema's die het weekblad domineren van 1923 tot 1936. Het fascisme was weer nauw verbonden met de democratie of beter met het ontbreken van een gedegen democratie. Daarnaast zijn zowel militarisme als fascisme onderwerpen die duidelijk herkenbaar zijn als zodanig. Dit onderzoek is een onderzoek naar ontwikkelingen en breekpunten. Grote lijnen en generalisaties van prenten zijn zodoende belangrijk. Dit onderzoek richt zich niet zozeer op de verscholen symboliek of kleine veranderingen. Toch zullen prenten die als keerpunt gezien worden nauw worden omschreven. De vernieuwing van het socialisme was ook geen proces dat gemakkelijk of plotseling tot stand kwam. Het was een transitie die langere tijd in beslag nam. Pas bij het nieuwe partijprogramma van 1937 was deze voltooid.²² Om grote lijnen te ontdekken en te reconstrueren zijn lange periodes noodzakelijk. Een zinvolle generalisatie kan men niet trekken uit één jaargang. Dit is één van de redenen waarom dit onderzoek tien jaar voor aanvang van de 'verkiezingscommissie' begint.

De eerste deelvraag zal zich richten op het militarisme in de periode 1923-1936. Centraal in deze deelvraag zal Hendrikus Colijn staan. In Colijn wordt de ontwikkeling van het militarisme het best zichtbaar. De deelvraag is verdeeld in drie delen allereerst in de periode 1923- 1923, vervolgens jaargang 1933 en tot slot de periode 1934 -1936. Als eerst zal bij elke periode de politieke houding van de SDAP centraal staan. Vervolgens zal in dezelfde periode *De Notenkraker* worden behandeld. Ten slotte vindt er een analyse plaats van blad en partij waarin zal worden ingegaan op de overeenkomsten, verschillen en breekpunten.

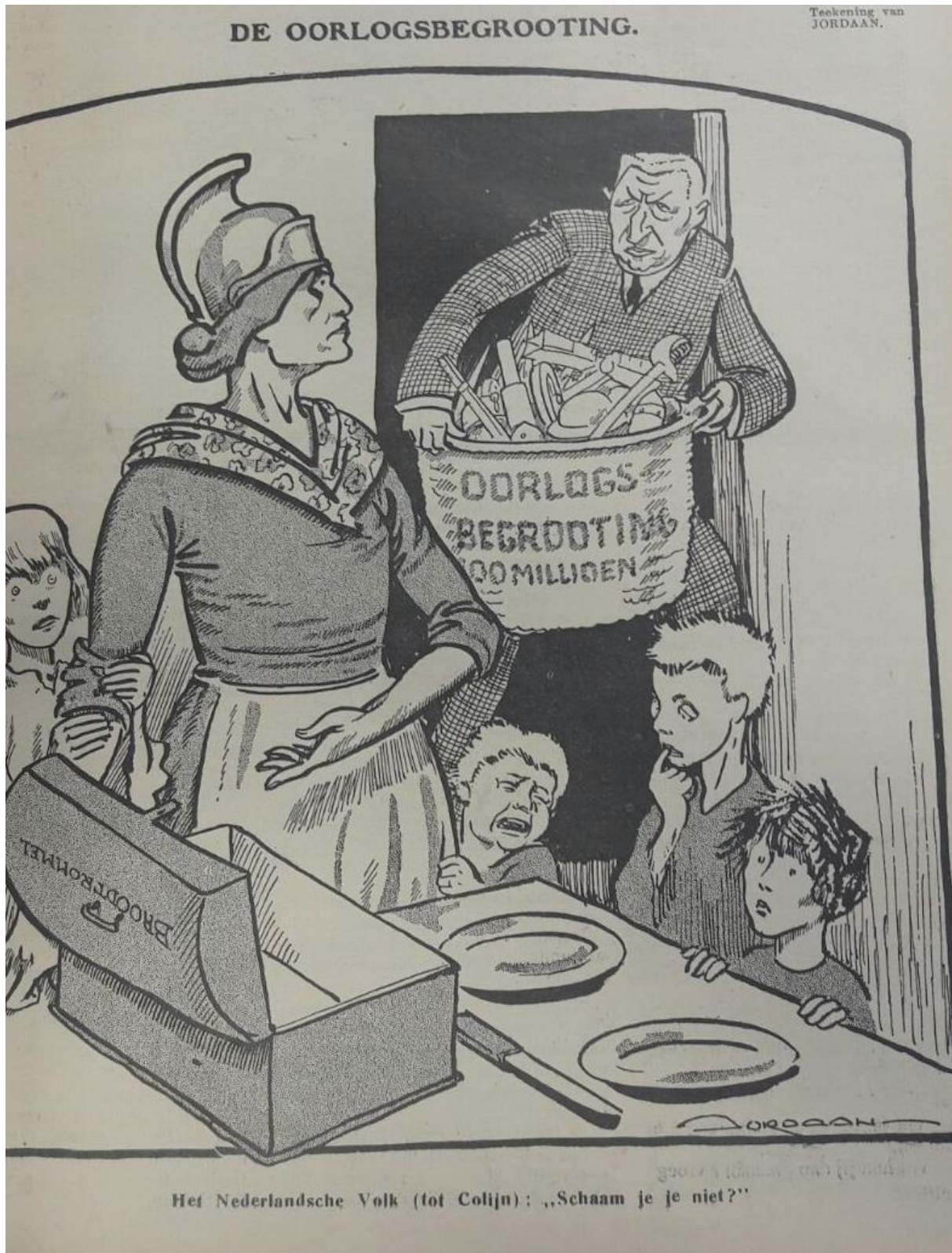
De tweede deelvraag is gericht op het fascisme. De nieuwe visie van de partij met betrekking tot de democratie is nauw verbonden met de opkomst van het fascisme. In deze deelvraag zal eerst gekeken worden naar de opkomst van het fascisme in de periode 1923 tot 1933 en vervolgens de consolidering in de periode 1933 tot en met 1936. In deze deelvraag zal ook allereerst de partijvisie zichtbaar worden en daarna de houding van *de Notenkraker*. Tot slot zullen ze gezamenlijk geanalyseerd worden.

Uiteindelijk moet dit alles leiden tot een conclusie waarin wordt gereflecteerd op de vraag of de 'vernieuwing' van het socialisme zijn weerklink vond in *De Notenkraker*.

²¹ A. Klijn, *Arbeiders-of volkspartij: Een vergelijkende studie van het Belgische en Nederlandse socialisme* (Maastricht 1990) 23-28.

²² Tromp, *Het sociaal-democratisch programma*, 201-205.

1. Het nationale militarisme en *De Notenkraker* 1923-1936

Figuur 3

1.1 De SDAP en het militarisme

Alvorens dit onderzoek zich toespitst op de karikaturen met betrekking tot het militarisme, is het noodzakelijk om de visie van de SDAP omtrent dit onderwerp in ogenschouw te nemen. De politieke visie van de SDAP tot het militarisme wordt dikwijls vermeld in verschillende werken die betrekking hebben op de SDAP. Toch blijft de hoeveelheid tekst die aan dit kardinale politieke standpunt uit het Interbellum gewijd is beperkt. Brochures en verslagen van commissies, uitgegeven door de partij zelf, zijn derhalve bruikbare hulpmiddelen om de politieke visie van de partij over dit onderwerp te reconstrueren.

Het is uiterst opvallend dat er in het partijprogramma van 1912 met geen woord werd gerept over ontwapening. Pas in 1921, tijdens het twintigste partijcongres, werd er besloten om een passage bij te voegen omtrent ontwapening. Onder het kopje ‘actie voor internationale ontwapening en nationale ontwapening’ werd de nieuwe visie aangaande ontwapening uiteengezet.²³ De SDAP en haar politieke standpunt van na de Eerste Wereldoorlog, was radicaal anders dan daarvoor. De SDAP van voor de Eerste Wereldoorlog had als slogan ‘Hier met de wapens’. Een steeds terugkerend element binnen de militaristische visie van de SDAP in deze periode, was de samenstelling van het leger. Het militaire apparaat moest een volksleger zijn. Het antimilitarisme van de SDAP betekent niet zozeer een totale afschaffing, maar wel een totale vernieuwing van het militaire apparaat. Het leger was volgens de SDAP te lang een speelbal geweest van de bourgeoisie. Het was één van de elementen waarop de bourgeoisie zijn macht baseerde. Deze ban diende gebroken te worden, dit kon volgens de partij alleen door een totale interne verandering. Het leger moest een volksleger worden waarin ook ruimte was voor de arbeider. Zij dienden hun procentuele vertegenwoordiging in de maatschappij ook op te eisen binnen het militaire apparaat. Zodoende zou de wil van het leger niet meer in strijd zijn met de wil van de arbeider. De SDAP was derhalve ook niet gekant tegen geweld of militaire macht, maar een andere invulling van het apparaat was noodzakelijk. Indien deze belangrijke vereiste niet ingewilligd werd, kon men niet instemmen met meer geld naar leger of vloot.

Na de Eerste Wereldoorlog veranderde de gematigde houding van de partij. Van ‘hier met de wapens’ naar totale ‘ontwapening’. De oorlog die miljoenen levens had gekost, opende de ogen van de partij en haar leden. De parlementariërs in de jaren twintig waren radicaler in hun houding tegenover het militaire apparaat dan hun voorgangers in het eerste decennium van de twintigste eeuw.²⁴ Toch speelden niet alleen sterk ideologische gedachten een rol, maar zeer

²³ Tromp, *Het sociaal-democratisch programma*, 150-153.

²⁴ Geurtsen, *Een geschiedenis*, 50-60.

zeker ook pragmatische overwegingen. Met dergelijke harde standpunten omtrent het militarisme kon de SDAP een nieuw niet eerder aangesproken electoraat bereiken.²⁵ Hoewel de keuze deels gebaseerd was op pragmatiek, mag zeker ook het radicale ideologische standpunt niet uit het oog worden verloren. In de periode 1923 tot 1933 zijn er veel SDAP brochures en verslagen samengesteld. De analyse van deze brochures en onderzoeken in de periode 1923-1933 laat een eenduidig beeld zien. Allereerst wordt er opgeroepen tot ontwapening.²⁶ Vervolgens wordt die oproep onderbouwd door tal van argumenten en beweringen.

De SDAP beschouwde de visies van de confessionele partijen die de macht in handen hadden in deze periode als onrealistisch met betrekking tot het militarisme. Volgens de SDAP moest Nederland niet denken dat het met meer geld naar defensie een rol van betekenis ging of kon spelen op het wereldtoneel.²⁷ Juist Nederland, een land met een marginale rol in de wereldpolitiek, kon zich onderscheiden. Niet door zich te bewapenen, zoals de regering Ruys de Beerenbrouck en later Colijn voor ogen hadden, maar door juist een omgekeerd pad te bewandelen. Nederland als kleine natie die weinig te verliezen had kan als voorbeeld dienen voor de gehele wereld.²⁸ De moordmachine die in de jaren 1914-1918 Europa in het verderf stortte, moest een halt toegeroepen worden. Volgens de SDAP was dat zeker mogelijk in het Nederland van de jaren twintig en begin jaren dertig. Men had namelijk schoon genoeg van het militarisme. De tijdgeest was volgens de partij rijp. De bevolking was tot het inzicht gekomen dat het wapengekletter ouderwets was. Deze archaïsche barbaarse bezigheid van de bourgeoisie en het daaraan gelinkte kapitalisme was niet meer van deze tijd. Volgens de partij was de sympathie onder de bevolking gedaald. De partij gebruikte in haar verslag van het militaire vraagstuk uit 1926 de metafoor van parades. Zoals parades aan belang en prestige verloren door de tijd heen, zo zou het militarisme ook aan kracht en belang verliezen.²⁹ Het militarisme was echter nog niet verdwenen. Dit had alles te maken met de rechtse regeringen van zowel Ruys als Colijn. In een brochure uit 1925, genaamd 'De zonden van Ruijs-Colijn', werd uiteengezet waarom Nederland zich zou moeten ontdoen van deze rechtse kabinetten. In deze brochure speelt het militaire vraagstuk een belangrijke rol. De rechtse confessionele partijen waren niet

²⁵ De Jong, 'Anti-militarisme', 110.

²⁶ G.W. Sannes, *ONTWAPENING! Rede, gehouden op het 25ste congres der sociaal-democratische Arbeiderspartij, te Utrecht den 28ste maart 1921* (Amsterdam 1922), 1-16.,

Onbekend. *SDAP Brochures 1925/ Naar de ontwapening! Tekst van her ontwerp-ontwapenings-wet, op 3 maart 1925 door de soc.-dem. Kamerfractie aan de tweede kamer der Staten-Generaal aangeboden* (Amsterdam 1925) 1-24.

²⁷ J. Brautigam, *Het Vlootgevaar 1930, 120 miljoen gulden voor den bouw van oorlogsschepen* (Amsterdam 1930) 3.

²⁸ Commissie ingesteld door S.D.A.P. en N.V.V., *Het Militaire vraagstuk* (Amsterdam 1926) 6.

²⁹ Ibidem, 3.

modern. Ze hielden vast aan verouderde denkbeelden. Geijkt op het idee dat men alleen in vrede kan leven indien men zichzelf bewapent.³⁰

De strijd tegen het militarisme was een strijd tegen het kapitalisme (gelinkt aan de bourgeoisie) en de rechts confessionele regeringspartijen. Het was een strijd voor de Nederlander en tegen het grootkapitaal. Het geldt dat met deze investeringen gepaard ging, kon volgens de SDAP veel beter worden gestoken in de arbeidersklasse. De partij vond de houding van de confessionele partijen niet stroken met de inhoud van de Bijbel. De aanval op de regeringspartijen was vooral een aanval op de verloren miljoenen, verloochening van religie en kiezer, de winst van het kapitalisme, de dood en het verderf die gepaard gingen met militair geweld en het conservatisme van de partijen. De vraag is echter hoe de SDAP zijn verlangens kon verdedigen en zodoende de regeringspartijen haar wil op kon leggen? Het antwoord is de massa, de publieke opinie. De SDAP had als doel met betrekking tot het militaire vraagstuk de bevolking achter zich te krijgen. De socialisten waren van mening dat de meeste Nederlanders niks op hadden met het militarisme. Zij moesten deze groepen mobiliseren en een vertolker worden van de meerderheid van de Nederlanders die tegen militaire uitgaven was. Tevens diende men twijfelaars te overtuigen. Dit kon allemaal worden bewerkstelligd door propaganda. Het woord propaganda noemt de partij in haar verslag met betrekking tot het militaire vraagstuk expliciet. Propaganda was voor de partij noodzakelijk. Wellicht zou *De Notenkraker* als één van de media kunnen dienen die de propaganda van de partij verspreidden.³¹

³⁰ Onbekend, *De zonden van Ruijs-Colijn, waarom wij van de rechtsche regeering verlost moeten worden* (Amsterdam 1925) 2-3.

³¹ Commissie ingesteld door S.D.A.P. en N.V.V ,*Het Militaire vraagstuk*, 3.

1.2 De vlootwetten van 1923 en 1930 als representant

Op 18 augustus 1923 verscheen er van het weekblad *De Notenkraaker* een speciale editie genaamd het Vlootwetnummer.³² Deze bijzondere editie gewijd aan de vlootwet, zegt iets over het belang van het wetsvoorstel. De nationale bewapening van de vloot was het meest gewichtige nationale onderwerp gedurende het restant van het jaar 1923.³³

De cartoonisten in *De Notenkraaker* van 1923 gingen met pen en potlood de strijd aan tegen de wetsvoorstel. Echter waren zij lang niet de enige, grote getalen mensen keerden zich tegen de wet. Uiteindelijk zou het wetsvoorstel sneuvelen doordat tien dissidenten van de Roomsche Katholieke Staatspartij (RKSP) tegen de wet stemden.³⁴ Dit betekende echter niet de doodsteek voor de wet. In het jaar 1930 onder de minister van defensie Deckers werd wederom een wetsvoorstel ingediend ter versterking van de vloot. Ook dit leidde tot grote spanningen in Nederland. *De Notenkraaker* verzette zich door middel van politieke cartoons, net als in 1923, heftig. Even als in 1923 werd ook in 1930 de vlootwet en de strijd tegen het militarisme het hoofdonderwerp van diezelfde jaargang.³⁵

Niet alleen waren beide jaren gewijd aan het verzet tegen de vlootwet, ook de aard van de politieke cartoons komt overeen. Hoewel er een gat van zeven jaar bestaat tussen beide vlootwetten is de aanpak en de stijl bijna identiek. Alleen de poppetjes zijn anders, waar in 1923 vooral Colijn werd bespot, was dit in 1930 minister Deckers.³⁶ Beide jaargangen geven uitstekend weer dat de strijd tegen het militarisme die *De Notenkraaker* voerde nagenoeg hetzelfde was. Daarnaast geeft de kritiek in spotprenten een beeld waarop het antimilitarisme van het weekblad was gebaseerd. Hoewel Colijn centraal staat als selectiemechanisme is het onmogelijk om spotprenten van hem te laten zien in de context van de vlootwet in 1930. In het hoofdstuk ‘het nationale militarisme in beeld’, wordt zichtbaar hoe dicht de kritiek van beide jaren bij elkaar lag. De stijkenmerken en de inhoud op het gevoerde militaire beleid was zichtbaar nagenoeg hetzelfde.

³² De redactie, *De Notenkraaker Vlootwetnummer: zeventiende jaargang no.33* (Amsterdam 1923) 1-8.

³³ De redactie, *De Notenkraaker: zeventiende jaargang no. 33- 52* (Amsterdam 1923).

³⁴ H. Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen: Hendrikus Colijn 1869-1944* (Amsterdam 1998) 264.

³⁵ De redactie, *De Notenkraaker: vierentwintigste jaargang no. 1- 52* (Amsterdam 1930).

³⁶ De redactie, *De Notenkraaker: zeventiende jaargang no. 33- 52* (Amsterdam 1923),
De redactie, *De Notenkraaker: vierentwintigste jaargang no. 1- 52* (Amsterdam 1930).

1.3 Ten koste van de arbeider

Eén van de thema's die keer op keer terugkomen in de *Notenkraker* zijn de gigantische hoeveelheden geld die omgingen in het militaire apparaat. In de gehele periode 1923 tot 1933 is dit één van de meest voorkomende kritiekpunt op het militarisme.³⁷ De gewone man, of in het geval van *De Notenkraker* de arbeider, was de dupe van de uitbreiding van de vloot. Het blad hekelde het feit dat de regering meer geld uittrok voor de vloot, terwijl op sociale wetgeving werd bezuinigd. Het kabinet was een slaaf van het grootkapitaal. De bescherming van de handelsschepen door een sterkere vloot was belangrijker dan de eigen arbeiders.³⁸

Kortom, de bevolking moest offers brengen voor het grootkapitaal. Een offer dat onevenredig groot was en velen miljoenen kostte.³⁹ Het moordbedrijf, zoals de socialisten het militarisme vaak bestempelden, slurpte een gigantische hoeveelheid belastinggeld op. Volgens *De Notenkraker* moest de uitbreiding van de vloot in 1923 vierhonderd miljoen gulden kosten.⁴⁰ Hoewel dit bedrag in 1930 niet werd behaald was de mogelijke uitgave van 194,2 miljoen aan de vlootwet door de economische crisis nog wel een grotere aanslag op de begroting. De uitgaven werden derhalve door *De Notenkraker* afgebeeld als een bittere pil die de noodlijdende bevolking diende te slikken.⁴¹

Figuur 4

³⁷ Enkele voorbeelden:

L.J. Jordaan, "De navolging van Christus," in *De Notenkraker* no. 34 (Amsterdam 1923) 1,

L.J. Jordaan, "De oorlogsbegroting is er doorgehaald," in *De Notenkraker* no. 14 (Amsterdam 1924) 3,

G. van Raemdonck, "Hoe wij hem zondag achter moeten laten," in *De Notenkraker* no. 38 (Amsterdam 1926) 385,

G. van Raemdonck, "Nou wij!," in *De Notenkraker* no. 11 (Amsterdam 1929) 201.

³⁸ O. Rolland, "Voorbereidende werkzaamheden," in *De Notenkraker* no. 33 (Amsterdam 1923) 3,

L.J. Jordaan, "De navolging van Christus," in *De Notenkraker* no. 34 (Amsterdam 1923) 1,

N. van Zalingen, "De sluitende begroting," in *De Notenkraker* no. 34 (Amsterdam 1923) 3,

F. Küpper, "Ze weten van niks," in *De Notenkraker* no. 45 (Amsterdam 1930) 709,

F. Küpper, "De politieke christenen en het vlootplan," in *De Notenkraker* no. 42 (Amsterdam 1930) 657.

³⁹ L.J. Jordaan, "Bezuiniging," in *De Notenkraker* no. 43 (Amsterdam 1923) 4.

⁴⁰ A. Hanh, Jr. "Ontnuchtering," in *De Notenkraker* no. 36 (Amsterdam 1923) 5.

⁴¹ S.L. Schwarz, "Slikken onder dwang," in *De Notenkraker*, no. 43 (Amsterdam 1930) 687.

De regering Ruys werd zowel in 1923 als in 1930 neergezet als een regering die geen oog had voor de minderbedeelde bevolgingsklasse. De politici leefden in een ivorentoren. Het militarisme was een speeltje van de bourgeoisie en handlangers van het groot kapitaal. De vlootwet was daarom alleen in het belang van hen die belang hebben bij een grotere vloot. Volgens *De Notenkraaker* zijn dat de grote bedrijven en belangenorganisaties. Vrede en volkswelvaart zou de regering de Ruys van minder belang achten.⁴² Op de cover van 8 november 1930 is die afstandelijke houding van de regering goed zichtbaar. De regering leefde in weelde en ontvouwde de plannen voor de nieuwe vloot terwijl de burger werkloos en in grote armoede toekijkt.⁴³

Niet alleen de socialistische arbeider is de dupe, maar ook de rooms-katholieke arbeider. De verbondenheid tussen partij en weekblad werd in de hele vlootkwesitie duidelijk zichtbaar. Het blad probeerde de problematiek van de miljoenen verkeerd bestede guldens door te vertalen naar de arbeider in zijn algemeenheid. Het satirisch weekblad reikte voorbij haar eigen zuil en vooral richting de rooms-katholieke arbeider. Volgens *De Notenkraaker* liet de confessionele regering haar eigen arbeidersachterban in de steek. Ook de roomse arbeider moet de lasten dragen van de vele miljoenen guldens. Het blad wees de SDAP aan als rustig baken voor alle arbeiders, religieus of seculier.⁴⁴

Figuur 5

⁴² L.J. Jordaan, "De vlootwet= ploertigheid," in *De Notenkraaker* no. 30 (Amsterdam 1923) 1, A. Hanh .Jr, "Voor de veiligstelling van den gulden," in *De Notenkraaker* no. 33 (Amsterdam 1923) 7, G. van Raemdonck, "De arbeid demonstreert," in *De Notenkraaker* no. 38 (Amsterdam 1923) 7, G. van Raemdonck, "Het jaar 1923," in *De Notenkraaker* no. 52 (Amsterdam 1923) 12-13, G. van Raemdonck, "De vlootwet," in *De Notenkraaker* no. 23 (Amsterdam 1930) 359, F. Küpper, "Onze glorie: de Sumatra," in *De Notenkraaker* no. 31 (Amsterdam 1930) 481, A. Hanh .Jr "Mars als Zeeuwsche leeuw," in *De Notenkraaker* no. 40 (Amsterdam 1930) 625.

⁴³ F. Küpper, "Ze weten van niks," in *De Notenkraaker* no. 45 (Amsterdam 1930) 709.

⁴⁴ G. van Raemdonck, "Onderwerp je maar!," in *De Notenkraaker* no. 40 (Amsterdam 1923) 3, L.J. Jordaan, "Het regeeringskruis," in *De Notenkraaker* no. 41 (Amsterdam 1923) 4, F. Küpper, "Ze weten van niks," in *De Notenkraaker* no. 45 (Amsterdam 1930) 709.

1.4 Ten koste van de arbeider in beeld

1923

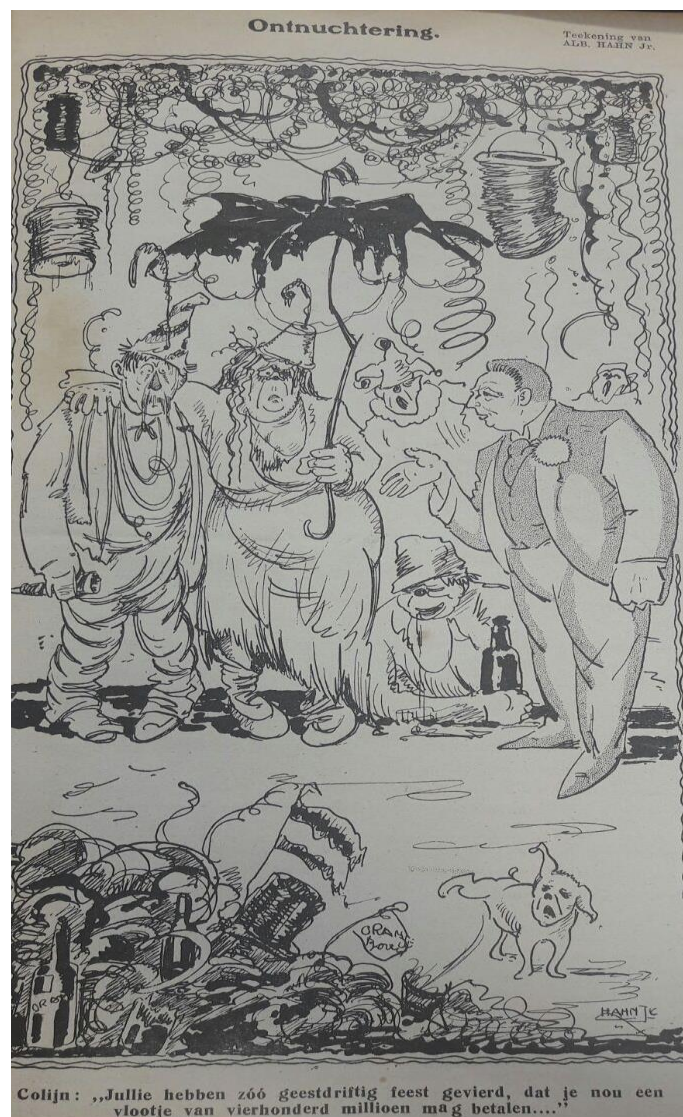
Figuur 6

Figuur 7

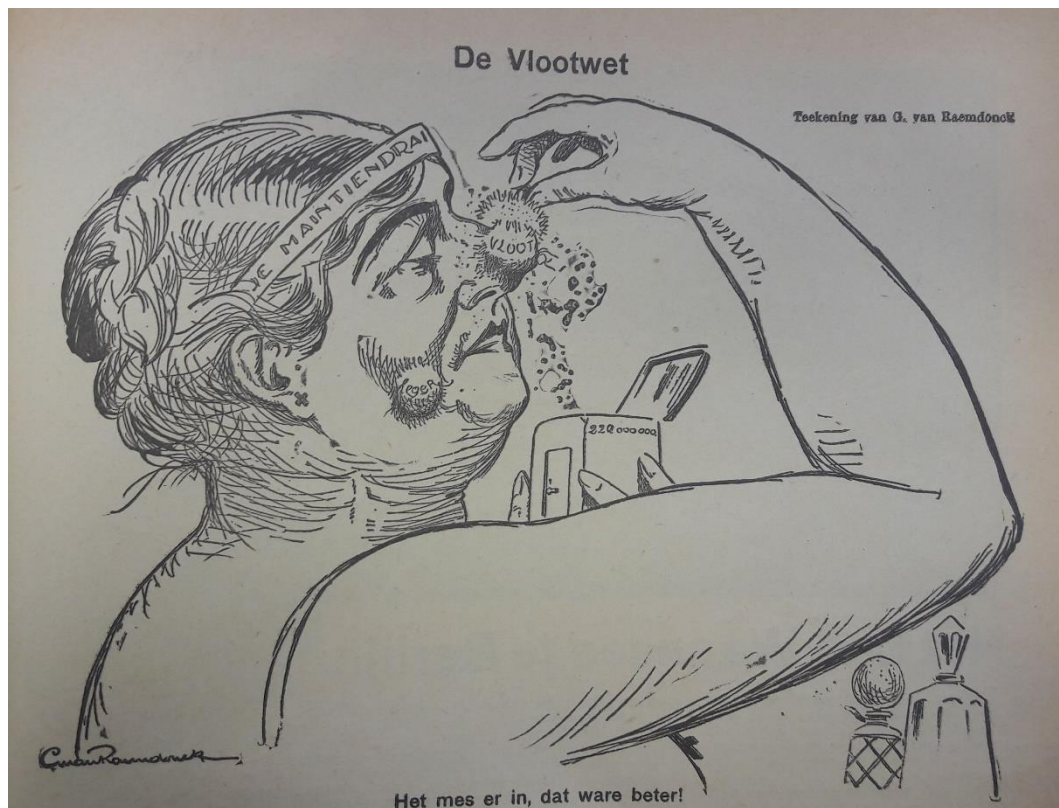

Figuur 8

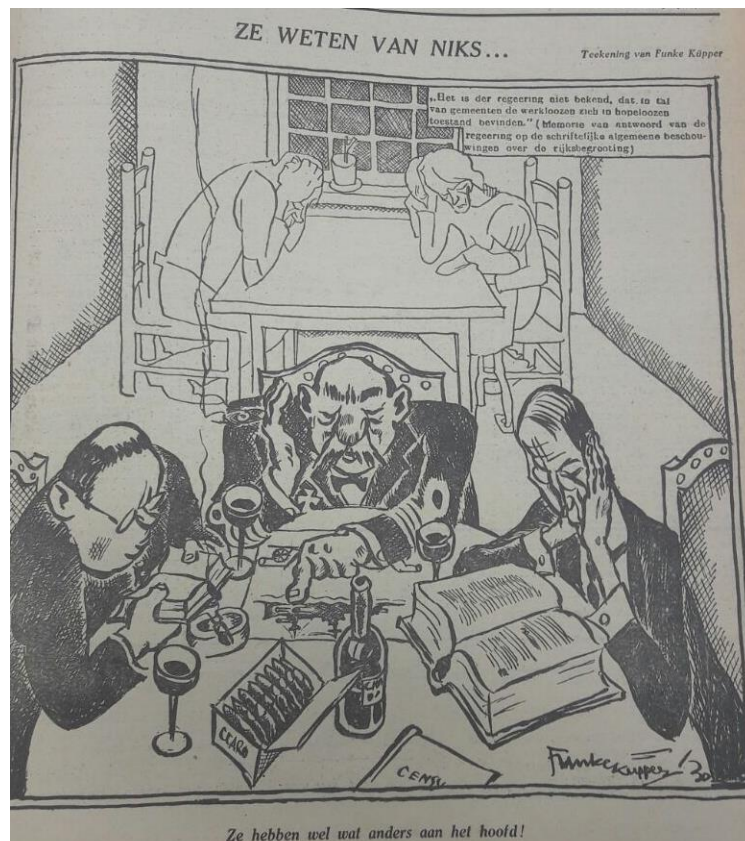

Figuur 9

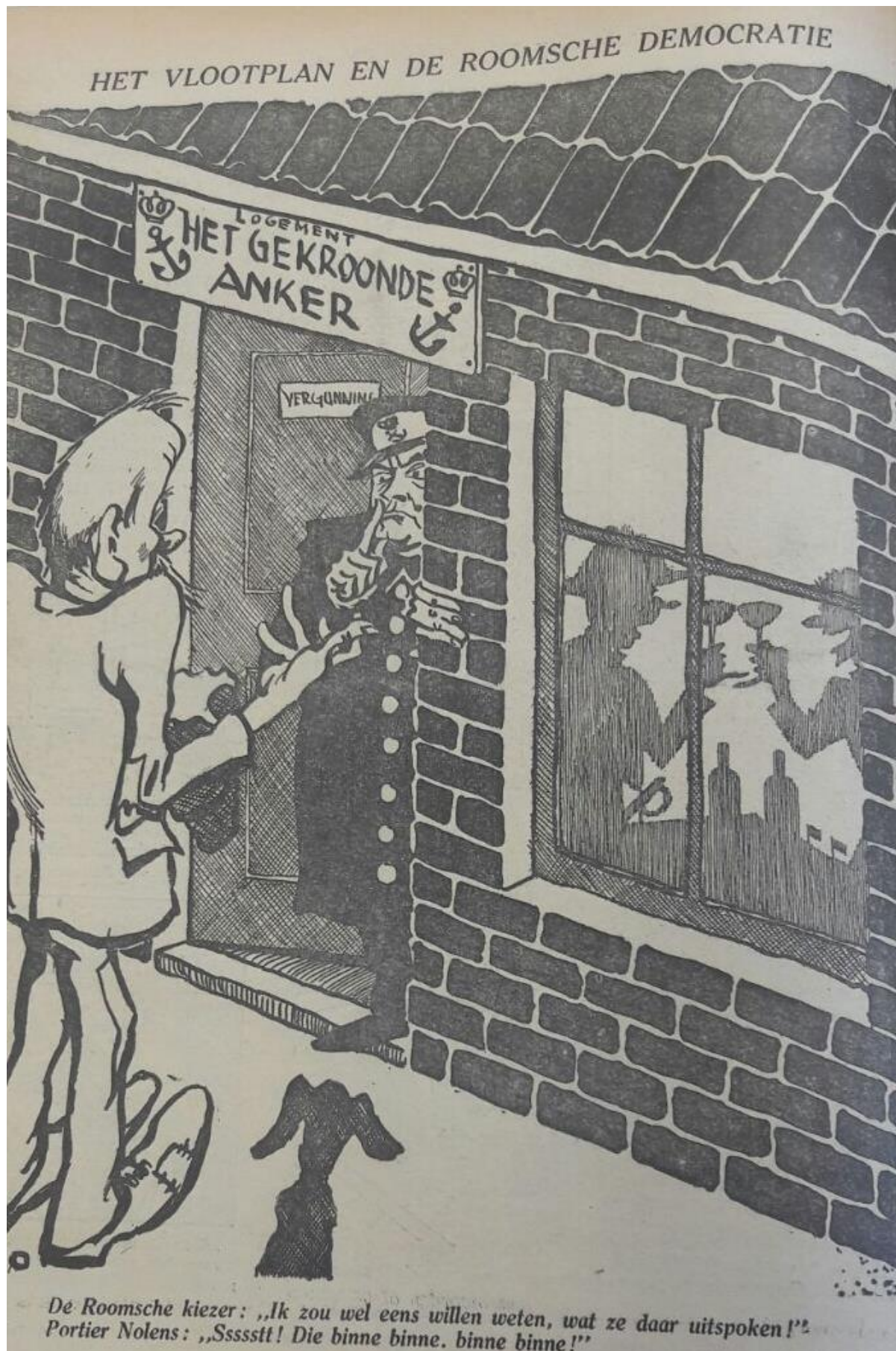
1930

Figuur 10

Figuur 11

Figuur 12

SLIKKEN ONDER DWANG

Teekening van S. L. Schwarz

Ofschoon het Nederlandsche volk met 1.500.000 handteekeningen bewezen heeft, dat het minister Decker's dure pil niet wenscht te

Figuur 13

1.5 Voor Christus is er geen plaats

In het laatste nummer voorafgaand aan kerst (zaterdag 20 december 1930) had de redactie van *De Notenkramer* plaats ingeruimd voor een cover die betrekking had op kerst. Het satirisch weekblad behandelde niet alleen actuele kwesties van welke aard dan ook, maar had ook oog voor de getijden en feesten in haar prenten. Met kerst werd daarom ook altijd stilgestaan bij het kerstfeest. De spotprenten die over christelijke feestdagen gaan hadden een spottend/satirisch karakter met een verborgen politieke boodschap.⁴⁵ Vaak werd de gelovige als volgeling van de confessionele politiek in een kwaad daglicht gesteld. Zo ook in het nummer voorafgaand aan kerst 1930. Een grote prent met een kerk siert de cover, duidelijk is het dat het hier om de kersnacht gaat. Jezus staat voor de entree van de kerk, maar betreedt de kerk niet.⁴⁶ Als onderschrift staat er onder de prent: “De kerken zitten vol “christenen”. Maar voor christus is er geen plaats”.⁴⁷

De christelijke symboliek is sterk aanwezig in de prenten. In eerder vertoonde prenten in deze scriptie is die christelijke symboliek al goed zichtbaar. Eén van de kritiekpunten op het militarisme, maar ook op de vlootwet is de rol van de religieuze politiek. De confessionele kabinetten maakten volgens deze prenten het christelijke volksdeel en het Christendom te schande. Uit al deze prenten blijkt wel waarom Christus tijdens het kersfeest van 1930 zich niet thuis voelde tussen zijn volgelingen. De partijen die het christelijk geloof in

Figuur 14

⁴⁵ Voorbeelden feestdag verbonden met kritiek confessionele partijen :

L.J. Jordaan, “Met het purper bekleed,” in *De Notenkramer* no.1 (Amsterdam 1924) 1,

L.J. Jordaan, “Kerstzang,” in *De Notenkramer* no. 52 (Amsterdam 1925) 409,

G. van Raemdonck, “De Ware Christenen,” in *De Notenkramer* no. 52 (Amsterdam 1926) 558.

⁴⁶ A. Hahn Jr, “Kerstnacht,” in *De Notenkramer* no. 51 (Amsterdam 1930) 805.

⁴⁷ Ibidem.

de politiek vertegenwoordigen dienen alleen geld en geweld en hebben geen aandacht voor de vrede die Jezus predikte.⁴⁸

Zowel in 1923 als 1930 werd er geprobeerd het tegenstrijdige beleid van de confessionele kabinetten af te beelden. Enerzijds werd er gewezen op een militaristisch kabinet en de vrede die de Bijbel predikt. Anderzijds wijst het weekblad menigmaal op dat de confessionele partijen het kapitaal stellen boven de inhoud van de Bijbel. Een goed voorbeeld van deze tegenstrijdige visies is de prent van Colijn genaamd ‘De Heer en zijn dienaar’ uit het speciale Vlootnummer van de *Notenkraker* (1923). Deze prent herbergt deze twee tegenstrijdigheden. De dienaar heeft duidelijk geen oog voor de boodschap van de Heer. Het Bijbelse citaat gesitueerd boven zijn hoofd en uitgesproken door Jezus deert Colijn niet. Hij dient maar één doel, namelijk een grotere vloot die de olie uit het verre Oosten veiligstelt.⁴⁹ Dat confessionele politiek en de kerk handelen alleen vanuit het eigen kapitalistische belang, wordt al weerspiegeld in de eerste jaargang van het blad.⁵⁰ De vroegere *Notenkraker* richtte zijn vizier in deze periode vooral op de zogenaamde vijf k’s (kerk, kroeg, kapitaal, koningshuis en kazerne).⁵¹ In 1930 was de strijd tegen kerk, kapitaal en kazerne nog steeds actueel. De ‘christelijke’ spotprenten met betrekking tot het vlootplan bewijzen de actualiteit in 1930 van de aloude vijanden van het blad.⁵²

Figuur 15

⁴⁸ L.J. Jordaan, “Het monster van christelijke huize,” in *De Notenkraker* no. 33 (Amsterdam 1923) 1, L.J. Jordaan, “De navolging van Christus,” in *De Notenkraker* no. 34 (Amsterdam 1923) 1, G. van Raemdonck, “Het Christendom in de Nederlandse politiek,” in *De Notenkraker* no. 42 (Amsterdam 1923), 4,

A. Hanh, Jr, “De vlootwet en ons christendom,” in *De Notenkraker* no. 39 (Amsterdam 1930) 609, F. Küpper, “De politieke christenen en het vlootplan,” in *De Notenkraker* no. 42 (Amsterdam 1930) 657, T. Botsema, “Wie den vrede wil bereide zich ten oorlog,” in *De Notenkraker* no. 52 (Amsterdam 1930) 829.

⁴⁹ L.J. Jordaan, “De Heer en zijn dienaar,” in *De Notenkraker* no. 33 (Amsterdam 1923) 5.

⁵⁰ A. Hanh, “Kerk, kapitaal, kroeg,” in *De Notenkraker* no. 42 (Amsterdam 1907), 3.

⁵¹ De Groot, *De Notenkraker*, 16.

⁵² M. Bleekrode, “De moderne vloot” in *De Notenkraker* no.35 (Amsterdam 1930) 551,

A. Hanh, Jr, “De vlootwet,” in *De Notenkraker* no. 27 (Amsterdam 1930) 359,

F. Küpper, “Als het vlootplan aangenomen is,” in *De Notenkraker* no. 53 (Amsterdam 1930) 673,

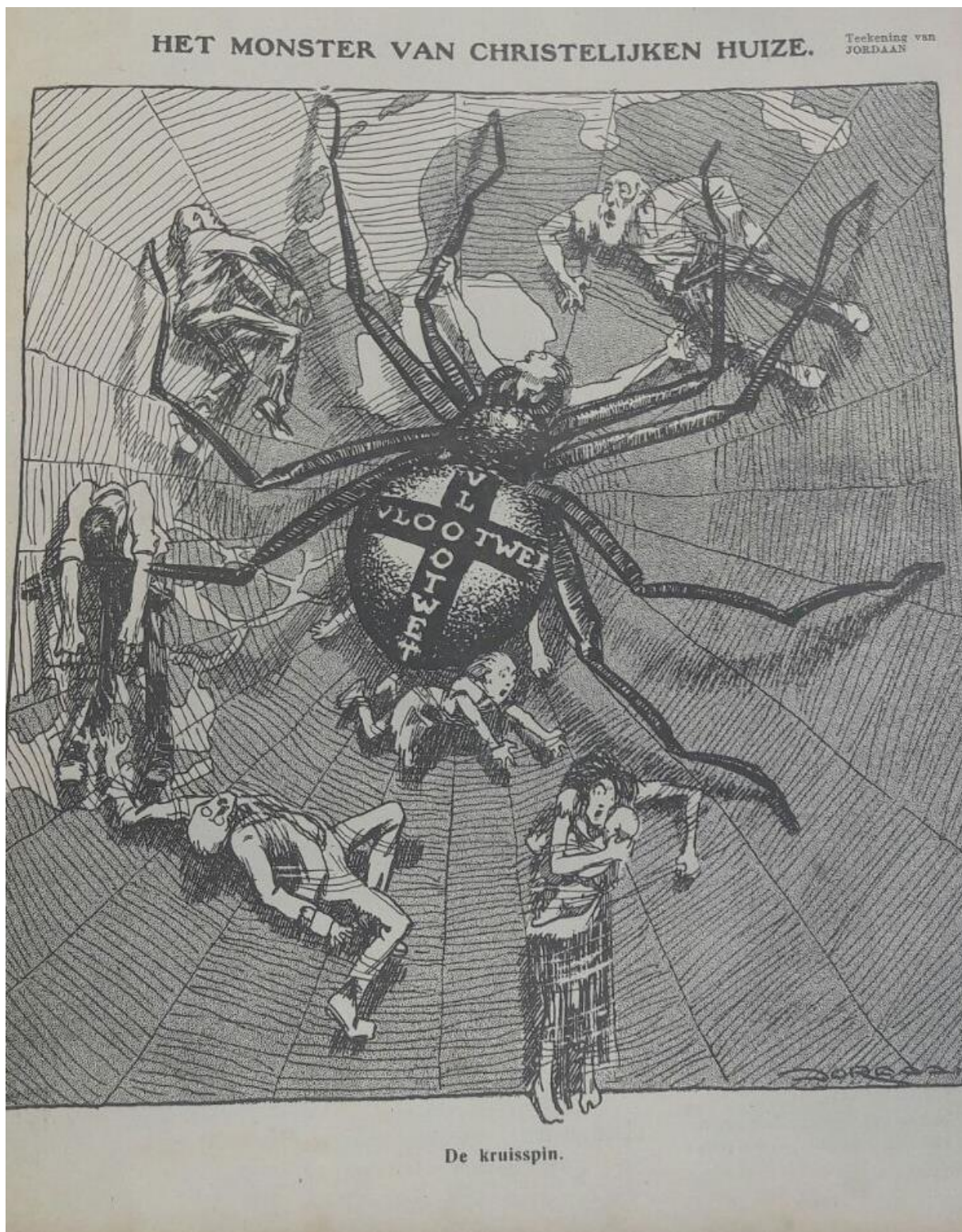
A. Hanh, Jr, “De vlootwet en ons christendom,” in *De Notenkraker* no. 39 (Amsterdam 1930) 609,

F. Küpper, “De politieke christenen en het vlootplan,” in *De Notenkraker* no. 42 (Amsterdam 1930) 657,

T. Botsema, “Wie den vrede wil bereide zich ten oorlog,” in *De Notenkraker* no. 52 (Amsterdam 1930) 829.

1.6 Voor Christus is er geen plaats in beeld

1923

Figuur 16

DE NAVOLGING VAN CHRISTUS.

Teekening van JORDAAN

„Komt allen tot mij, gij, die belast en beladen zijt, en ik zal u verlichten . . .”

Figuur 17

1930

Figuur 18

„WIE DEN VREDE WIL, BEREIDE ZICH
TEN OORLOG”

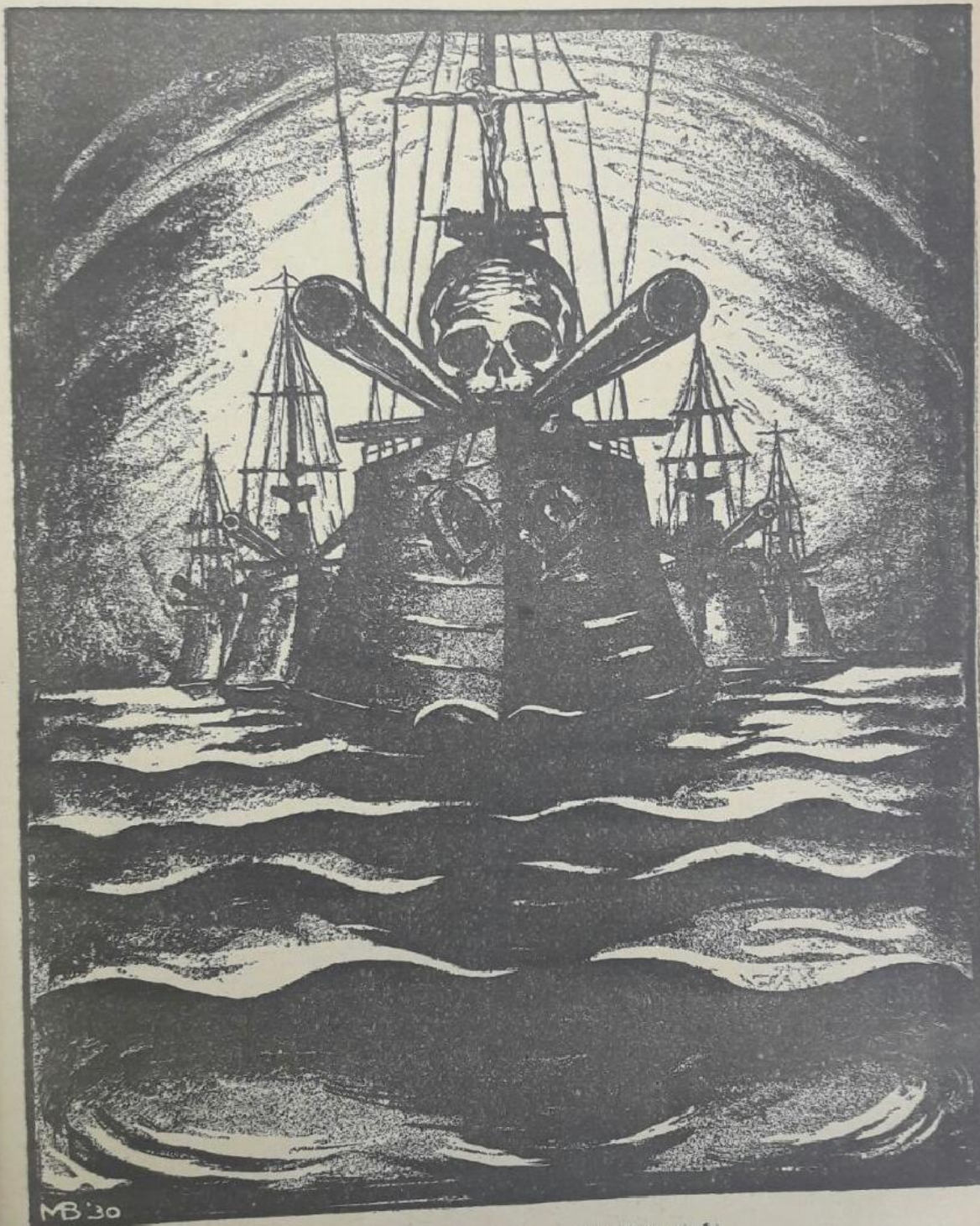
Teekening van Tjerk Bottema

Figuur 19

DE MODERNE VLOOT

Teekening van M. Bleekrode

Het monster, dat steeds grooter offers eischt

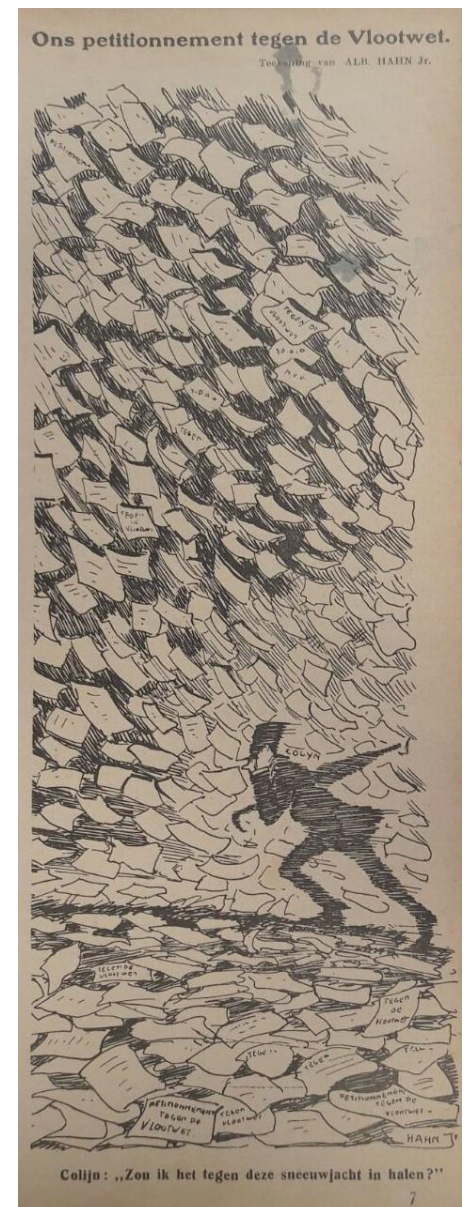
Figuur 20

1.7 Het activisme van *De Notenkraker*

“1.132.228 Stemmen”⁵³

Met deze titel op de cover opent *De Notenkraker* van zondag 20 september 1923. Het aantal stemmen wijst op het petitionnement dat was gericht tegen de vlootwet. Het satirisch weekblad was zichtbaar verheugd met het aantal stemmers.⁵⁴

Het satirische weekblad wendde zich ten tijde van de beide vlootwetten tot zijn lezers. Veel spotprenten in deze beide perioden hadden een activerende, aansporende functie. Het blad riep lezers op om te demonstreren. Met de antivlootwetspotprenten probeerde het blad de mensen de straat op te krijgen. Het waren dikwijls heldere spotprenten met korte krachtige titels zoals: ‘actie tegen de vlootwet’ of ‘tegen de vlootwet’. De activerende taak van *De Notenkraker* was in 1930 sterker dan in 1923. Dit had misschien wel te maken met de successen uit 1923. De prenten lieten duidelijk de kracht van het volk zien. De sneeuwstorm aan petitie, de stormram en een voortdenderende locomotief, al deze spotprenten laten zien dat geen enkel kabinet bestand is tegen de grote menigte genaamd het volk.⁵⁵

Figuur 21

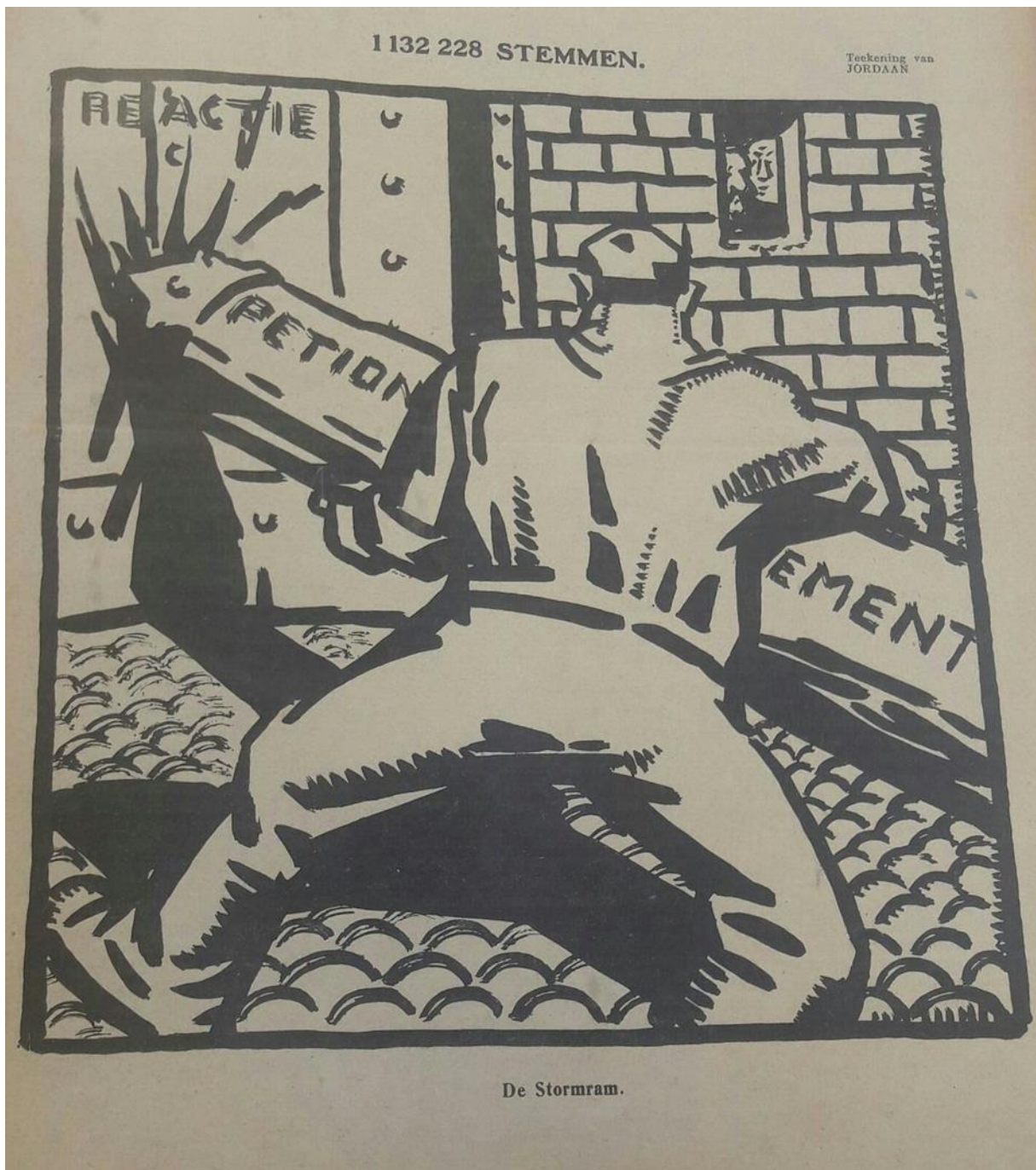
⁵³ L.J. Jordaan, “1132 228 stemmen,” in *De Notenkraker* no. 42 (Amsterdam 1923) 1.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ G. van Raemdonck, “De arbeider demonstreert,” in *De Notenkraker* no.38 (Amsterdam 1923) 7, L.J. Jordaan, “Na den 23sten september,” in *De Notenkraker* no. 39 (Amsterdam 1923) 1, A. Hanh Jr. “Ons petitionnement tegen de vlootwet,” in *De Notenkraker* no. 40 (Amsterdam 1923) 7, J. Jordaan, “1132 228 stemmen,” in *De Notenkraker* no. 42 (Amsterdam 1923) 1, F. Küpper, “Het militaire gekonkel...” in *De Notenkraker* no. 33 (Amsterdam 1930) 528, G. Raemdonck, “Actie tegen de nieuwe vlootwet,” in *De Notenkraker* no.36 (Amsterdam 1930) 567, G. Raemdonck, “De 14 september-demonstratie,” in *De Notenkraker* no.37 (Amsterdam 1930) 583, W. van de Welle, “Tegen de vlootwet,” in *De Notenkraker* no.37 (Amsterdam 1930) 587, A. Hanh Jr, “Mars als de Zeeuwsche leeuw,” in *De Notenkraker* no. 40 (Amsterdam 1930) 625, M. Bleekrode, “Ons petitionnement,” in *De Notenkraker* no.40 (Amsterdam 1930) 647.

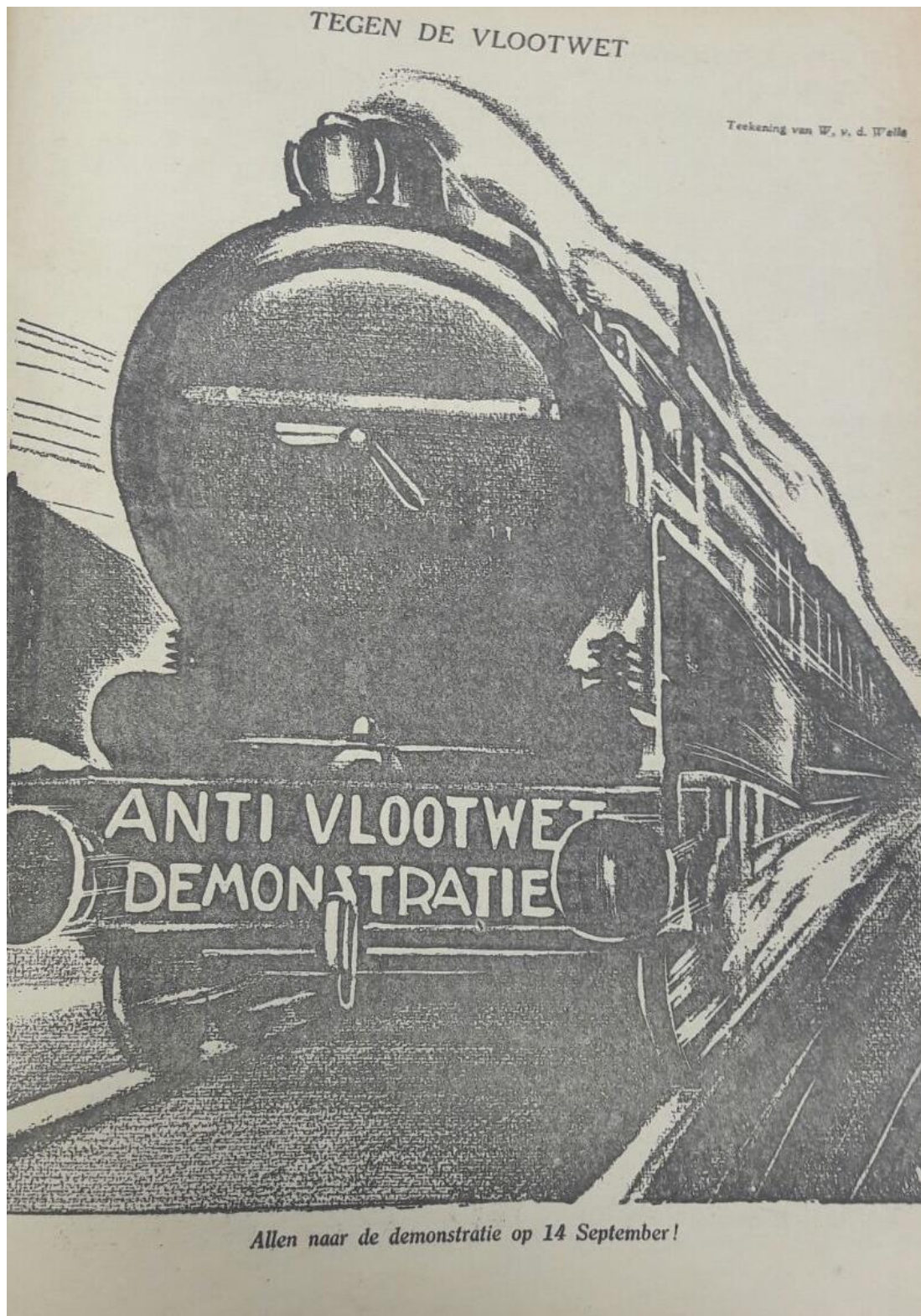
1.8 Het activisme van *De Notenkraker* in beeld

1923

Figuur 22

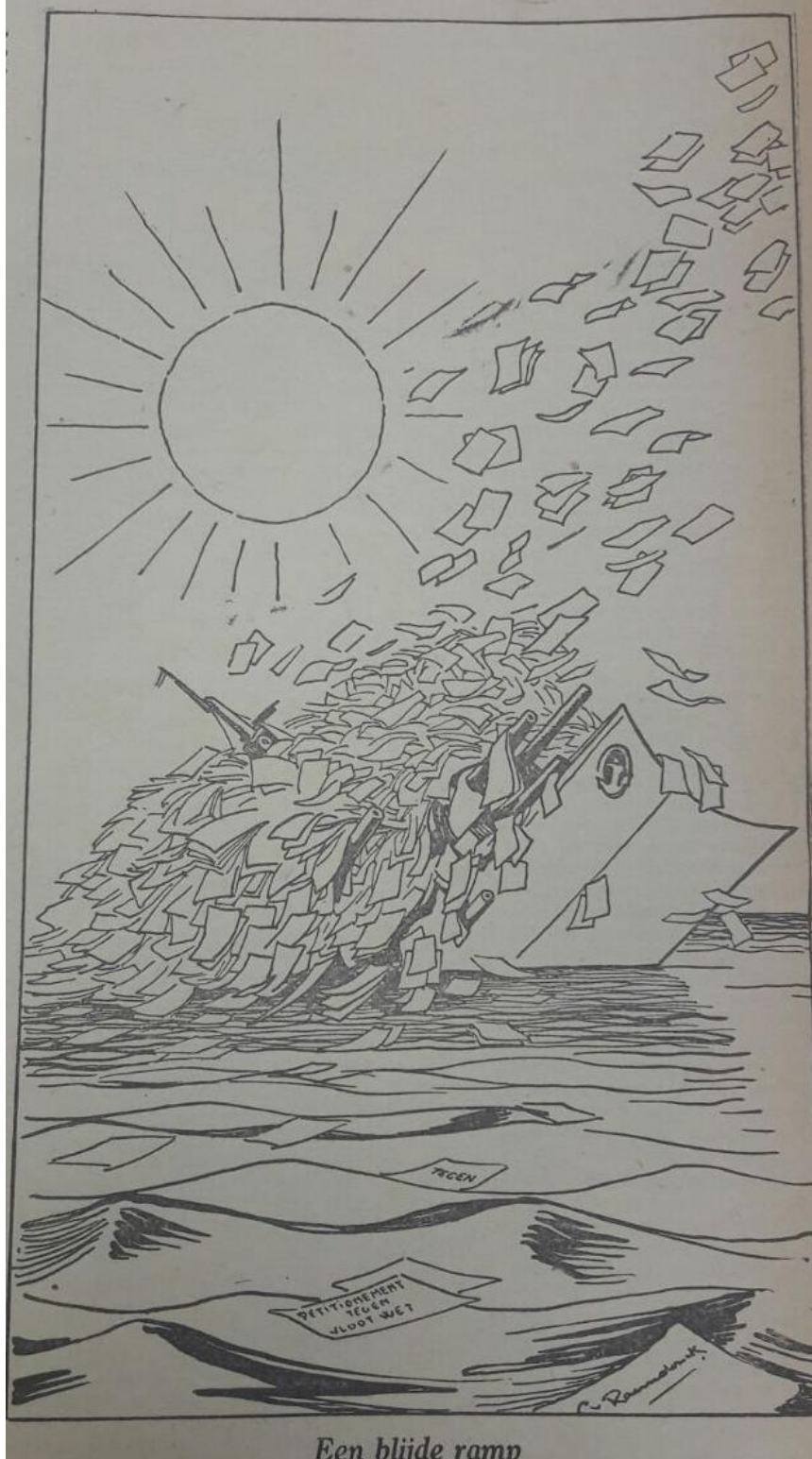
1930

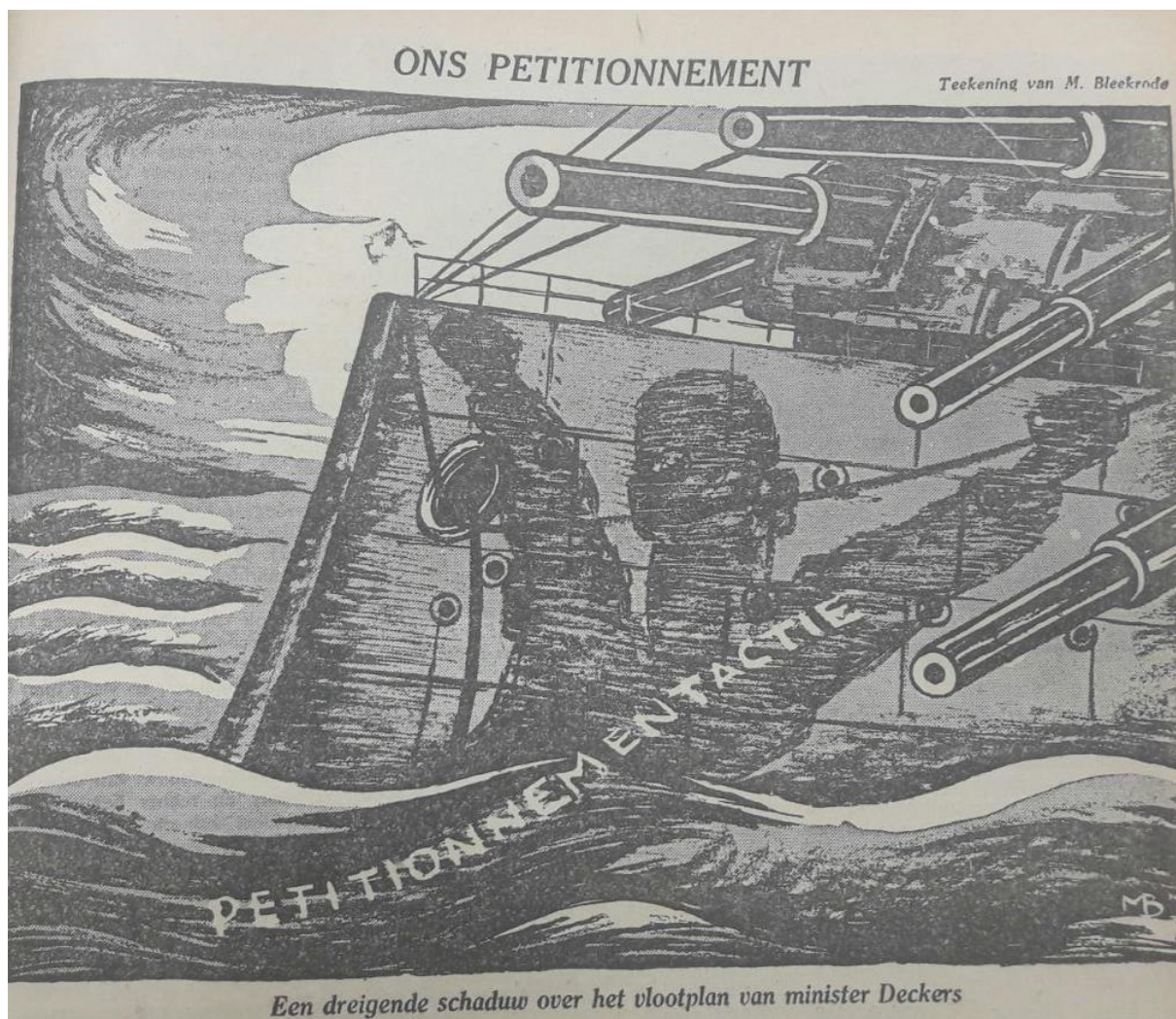
Figuur 23

ACTIE TEGEN DE NIEUWE VLOOTWET

Teekening van G. van Reemdonck

Figuur 24

Figuur 25

1.9 De SDAP en de muiterij op de Zevenprovinciën

De muiterij op de Zevenprovinciën was één van de gebeurtenissen die, volgens sommige historici, het jaar 1933 tot rampjaar voor de SDAP maakte. De andere grote ramp die de partij trof, was de machtsgreep van Adolf Hitler in Duitsland. Deze gebeurtenissen knakten de partij. Voor het eerst in haar bestaan leed de SDAP een pijnlijke verkiezingsnederlaag. Het gevolg was een nieuwe koers. Ook met betrekking tot het militaire vraagstuk.⁵⁶

Werd die lijn in 1933 al ingezet en hoe zag die eruit? Daar bestaat geen pasklaar antwoord op. Alberda reageerde echter zeer kalm naar aanleiding van de ramp die aan drieëntwintig mensen het leven kostte. Hij wees erop dat er geen overhaaste stellinginnames ingenomen diende te worden. Er moest eerst een zorgvuldig onderzoek gedaan worden. Geduld was hetgeen de partijleider predikte. Hoewel de kopman van de partij rust en geduld verkondigde, liep toch een gedeelte van de partij buiten de pas.⁵⁷

Sommige Kamerleden sympathiseerden met de muiters. Zij zagen dit als verzet van de onderdrukte inlanders die opkwamen voor hun rechten. Deze sympathie van leden in de partij werd door de confessionele regeringen (zowel de regering Ruys III en later Colijn II) gezien als verraad. Hoewel Albarda rust predikte, spraken sommigen van zijn metgezellen hun mond voorbij. Albarda moest wel reageren, het kwaad was echter al geschied. De confessionele partijen, maar vooral de ARP onder Colijn, maakten gretig gebruik van de krachtige woorden van sommige partijleden van de SDAP. In de verkiezingen vlak na de muiterij profileerde Colijn zich als een man die opkwam voor de Nederlandse belangen en het volk.⁵⁸

Binnen de SDAP heerste onduidelijkheid. Men zou kunnen stellen dat het deel dat enige sympathie had voor de muiters, juist het socialistische programma volgde. Socialistische kernwaarden werden namelijk geschonden. De inlanders als arbeiders die uitgebuit werden door het kapitalisme, neergeslagen door het militaristische/ kolonialistische Nederlandse leger. Dit zijn allerlei kernpunten van het socialistische program die met voeten getreden werden. Albarda anderzijds en velen met hem binnen de partij, hadden echter ingezet op een transformatie binnen de partij. Deze verandering gold zeer zeker ook voor het militaristische vraagstuk. Hoewel de partij al enige decennia succesvol te noemen was in haar strijd tegen het militarisme, had het succes ook een keerzijde. De partij werd niet meer serieus genomen binnen het parlement. De

⁵⁶ De Rooy, *De Rode droom*, 40-42, Knegtmans, 'De jaren 1919-1946,' 92-96.

⁵⁷ Geurtsen, *Een geschiedenis*, 92-93. Blom, *De muiterij*, 156-163.

⁵⁸ Knegtmans, *Socialisme en democratie*, 77-78. Blom, *De muiterij*, 156-163.

houding van de partij sloot de partij buiten het machtscentrum. Albarda wilde een serieuze partij leiden die, indien mogelijk, zou kunnen regeren. Paradepaardjes van weleer zouden daarvoor moeten wijken. Zijn ideeën en die van andere intellectuelen binnen de partij hadden in 1933 nog niet stevig wortel geschoten. De transitie was duidelijk nog in ontwikkeling.⁵⁹

⁵⁹ Wijhe, *Tussen dogma en werkelijkheid*, 82, Kneegtmans, 'De jaren 1919-1946,' 92-96, Geurtsen, *Een geschiedenis*, 92-95.

1.10 De *Notenkraker* en het jaar van de munterij

Eenieder die de maand februari van *De Notenkraker* in oenschouw neemt zal direct twee dingen opvallen. Allereerst het bondskanselierschap van Hitler en ten tweede het bombardement op de Zevenprovinciën. Halverwege februari domineert het nieuws van de Zevenprovinciën *De Notenkraker*. Zelfs Hitler moet het tegen deze gebeurtenis afleggen.⁶⁰

Deze militaire act van de regering Ruys en het handelen van minister Decker van Defensie zorgde voor de nodige ophef in *De Notenkraker*. Het militarisme werd wederom met vermeende kracht aangevallen in het blad. Uniek is dit allermist, het was eerder een voortzetting van de ingeslagen weg. De kritiek op het militaristische agressieve ingrijpen van minister Decker was eveneens een voortzetting van de gangbare kritiek.

Hoewel het financiële aspect geen rol speelde tijdens de hele affaire, laat een spotprent uit dezelfde maand zien dat dit nog steeds één van de kritiekpunten van *De Notenkraker* op het militarisme was.⁶¹ Het activerende/mobiliserende aspect speelde tijdens de munterij in de *Notenkraker* geen rol. Misschien had dit te maken met de naderende verkiezingen.

Het lezersvolk van *De Notenkraker* zou zodoende via de stembus zijn stem laten horen. Voor deze nieuwe verkiezingen werden de lezers impliciet opgeroepen hun stem te geven aan de SDAP.⁶²

De spotprenten met betrekking tot de munterij wijzen wederom op het bloedvergieten dat het militarisme met zich meedraagt. Daarnaast is de sterke religieuze connotatie wederom aanwezig. Bijbelse citaten werden opnieuw aangehaald, net als voorheen werden de confessionelen bekritiseerd. De religieuze connotatie wees weer naar de tweedracht tussen enerzijds de Bijbel en anderzijds het gevoerde beleid van de confessionele regering. De spot

Figuur 26

⁶⁰ De redactie, *De Notenkraker* no. 5-8 (Amsterdam 1933), 33-64.

⁶¹ A. Hanh Jr, "De toestand van 's lands finantiën laat niet toe, dat....," in *De Notenkraker* no.5 (Amsterdam 1933) 35.

⁶² A. Hanh Jr, "Hoe de S.D.A.P. er op reageert," in *De Notenkraker* no.8 (Amsterdam 1933) 57.

werd wederom gedreven met enerzijds de vredelievende boodschap van het Woord dat de confessionele partijen zo lief was en anderzijds de daad van de confessionele partijen. Hoofdrospelers in deze spotprenten waren daarnaast ook oude bekenden. Allereerst minister Deckers, maar ook Colijn. De spotprenten die het militarisme naar aanleiding van de muerij bekritiseerden zijn alleen anders van aard door de context. Het ontbreken van de verschillen met sommige aspecten van bijvoorbeeld de kritiek op de vlootwet in de jaren 1923 en 1933, is alleen gebaseerd op de aard van de militaristische problematiek. Dit wordt zichtbaar als we de kritiek van het militarisme uit het jaar 1932 analyseren. De kritiek op het militarisme is eigenlijk universeel, maar verschilde door achtergrond en context. Dat is echter ook goed zichtbaar in de kritiek op het bombardement van de Zevenprovinciën. We zien dat in de context van de muerij het fascisme steeds vaker wordt gelinkt aan het militarisme. Het fascisme wordt doorvertaald naar het Nederlandse politieke speelveld. Minister Deckers met zijn bombardement, maar ook Colijn die de muiters zeer hard veroordeelde, krijgen een sneer die verband houdt met het fascisme. Geheel nieuw is het niet. Maar het laat wel zien dat de kritiek in *De Notenkraker* op het militarisme een bepaalde kern kent met daarnaast tijdgeboden kritiek. Deze fascistische afbeelding vindt men bijvoorbeeld niet terug in de kritiek op het militarisme in het jaar 1923. De kritiek op het militarisme in *De Notenkraker* van 1933 is anders dan bijvoorbeeld de kritiek in 1923 door de context. Maar de kardinale kenmerken die het blad vanaf de jaren twintig al uitte blijven hetzelfde. Enerzijds is er ontwikkeling, maar anderzijds weinig verandering aangezien het leeuwendeel van de kritiek hetzelfde bleef: De kosten en baten, de wreedheden, militarisme synoniem voor kapitalisme, de religieuze hypocrisie van de confessionele regeringspartijen en het handelen van de regering tegen de volkswil. Deze elementen bleven het gehele jaar 1933, net als in 1923, de boventoon voeren in de kritiek op het militarisme.⁶³ Dit hoofdstuk lijkt door de ogenschijnlijke in de kern onveranderlijke kritiek op het militarisme niet meer dan een aanvulling op wat eerder al is behandeld. Toch is dit maar ten dele waar. Het

⁶³ A. Hanh Jr, "De toestand van 's lands finantiën laat niet toe, dat...", in *De Notenkraker* no.5 (Amsterdam 1933) 35,

G. van Raemdonck, "De Bomenwerper," in *De Notenkraker* no.7 (Amsterdam 1933), 50,

A. Hanh Jr, "Christelijke gezagshandhaving," in *De Notenkraker* no.7 (Amsterdam 1933) 51,

G. van Raemdonck, "Troost," in *De Notenkraker* no.7 (Amsterdam 1933) 52,

F. Küpper, "Torpedo-politiek," in *De Notenkraker* no. 7 (Amsterdam 1933) 53,

F. Küpper, "Wapen van lafaards," in *De Notenkraker* no.7 (Amsterdam 1933) 54,

G. van Raemdonck, "Gij zult niet doden!," in *De Notenkraker* no. 8 (Amsterdam 1933) 59,

G. van Raemdonck, "Het militaire huisgezin naar het ideaal van Deckers," in *De Notenkraker* no. 9 (Amsterdam 1933) 85,

G. van Raemdonck, "De trouwhartige idealist," in *De Notenkraker* no. 21 (Amsterdam 1933) 166.

jaar 1933 vormt wellicht toch een uitzondering. Niet de aard, maar de omvang is de grootste verandering. Het militarisme lijkt in vergelijking met andere jaargangen aan belang te hebben verloren. De muiterij werd uitgemeten in *De Notenkraker*, maar eigenlijk niet met een omvang waarop het in andere jaargangen waarschijnlijk had kunnen rekenen. Het militarisme in het jaargang 1933 moet het duidelijk afleggen tegen de opkomst en de overwinning van het fascisme in Duitsland. Daarnaast wordt het fascisme in eigen land ook belangrijker geacht dan het militarisme. De kritiek bleef grotendeels hetzelfde, maar de frequentie nam zeer sterk af. De kritiek op het fascisme drukte het nationale militarisme vanaf 1933 duidelijk van zijn ereplaats.⁶⁴

⁶⁴ G. van Raemdonck, "Het militaire huisgezin naar het ideaal van Deckers," in *De Notenkraker* no. 9 (Amsterdam 1933) 85, laatste spotprent die expliciet gaat over het nationale militarisme. In elke uitgave na week negen is er sprake van een expliciete of impliciete verwijzing naar het fascisme: De redactie, *De Notenkraker* no. 9- 52 (Amsterdam 1933) 65- 416.

1.11 De SDAP en het militarisme in de periode 1934-1936

De SDAP bevond zich in 1933 door de omstandigheden in een netelige positie. Het rampjaar werd afgesloten met het eerste electorale verlies. Bij deze verkiezingen verloor de SDAP twee zetels en dat bracht de partij top tot nadenken over het eigen handelen en de koers van de partij. In hetzelfde jaar werd er besloten een herzieningscommissie in het leven te roepen. Deze commissie had als taak de partij uit het slop te trekken.

De commissie analyseerde op kritische wijze het partijprogramma van 1912 dat in 1933 nog steeds leidend was. Er werd geen geheel nieuw of aangepast beginselprogramma gemaakt door de herzieningscommissie. In plaats daarvan ontwierp de commissie een herzieningsrapport. Eén van de drie resoluties die in het rapport werd opgenomen had te maken met het ontwapeningsstandpunt. De partij bleef trouw aan haar streven van zowel nationale als internationale ontwapening. Wat wel veranderde, was dat het open laten van de mogelijkheid tot verzet bij een mogelijke mobilisatie werd afgewezen. Deze nieuwe visie werd uiteindelijk geratificeerd.

De nieuwe militaire visie van de SDAP leidde tot verzet en verdeeldheid binnen de partij. Tijdens het partijcongres te Utrecht (1934) liepen de gemoederen hoog op. Dit had alles te maken met het feit dat het herzieningsrapport niet voorzag in een eenduidige visie omtrent het militaire vraagstuk. Enerzijds bleef de partij haar ontwapeningstandpunt trouw, maar anderzijds wees zij nationale verdediging in geval van oorlogsdreiging niet af. Niet alleen het onduidelijke uitgangspunt leverde wrijving op, maar ook de archaïsche uitgangspunt van de partij omtrent ontwapening. Sommige leden vonden dat de partij geen oog had voor de internationale context, een dergelijk 'ontwapeningsstandpunt' zagen zij, zeker vanwege de dreiging van Nazi-Duitsland dan ook als een illusie. Hoewel er veel interne discussie was, veranderde de partij niets aan het militaire standpunt zoals geformuleerd door de herzieningscommissie. Het militaire standpunt van de SDAP was in de periode 1933 tot 1936 zodoende ingewikkeld te noemen.⁶⁵ Het vormde een splijtzwam binnen de partij.

Men stemde tegen defensieve uitgaven, omdat de partij tegen bewapening was. De partij vond alleen wel dat als Nederland aangevallen zou worden het zich zou moeten kunnen verdedigen. Voortdurend bleef er twist en strijd binnen de partij tussen voorstanders en tegenstanders van de ontwapeningsvisie van de partij.⁶⁶

⁶⁵ Tomp, *Het sociaal-democratisch programma*, 155-162.

⁶⁶ Knegtmans, 'De jaren 1919-1946,' 91-96.

1.12 Het Militarisme in *De Notenkraaker* 1934-1936

Eenieder die halverwege het jaar 1933 *De Notenkraaker* zou openslaan en deze zou doorbladeren tot 1936 zal een zekere mate van continuïteit ontdekken. Deze continuïteit zal zich vooral openbaren in de spotprenten die betrekking hebben op het fascisme in Italië of het Nationaalsocialisme in Duitsland. Het opkomende fascisme in al zijn vormen en gedaantes gijzelde het weekblad vanaf 1933. Als we de scoop verkleinen tot het nationale valt wederom de strijd tegen het fascisme op, alleen dan in eigen land. Vooral Mussert en de NSB werden vanaf 1934 steeds vaker op negatieve wijze afgeschilderd. Toch zou het oneerlijk zijn *De Notenkraaker* te typeren als een blad dat alleen streed tegen het fascisme in deze periode.

Naast de NSB van Mussert werden de confessionele regeringspartijen in deze periode frequent bekritiseerd in het weekblad. Vooral de RKSP- en de ARP-ministers kregen er van langs. Deze beschuldigingen hadden uiteenlopende redenen: de nederigheid van de RKSP-ministers ten aanzien van minister-president Colijn, de autoritaire manier van leiderschap of de kritiek op de aanpassingspolitiek van Colijn.⁶⁷ Eén kritiekpunt dat frequent terugkwam in de jaren twintig en begin jaren dertig werd min of meer verwaarloosd namelijk: het nationale militarisme. Het militarisme als gewichtig thema om de confessionele regeringspartijen af te schilderen als oorlogszuchtig, hypocriet, moorddadig, oneerlijk, geldzuchtig of welke klassieke aanval dan ook verbleekte. In 1934 werd het aloude paradepaardje van het nationale militarisme opgeborg.⁶⁸ In de jaren 1935 en 1936 lag het accent volledig op internationale bewapening. De bewapening werd in zijn algemeenheid getrokken. De kritiek was gericht op wapenhandelaren, de gruwelijkheid van oorlog en het fascisme als militair gevaar. Maar een sneer of waarschuwing naar de confessionele kabinetten vond in deze twee jaargangen meer één keerplaats. Het eens zo succesvolle wapen werd een randverschijnsel.⁶⁹

⁶⁷ De redactie, *De Notenkraaker: achtentwintigste jaargang* no. 1-52 (Amsterdam 1934) 1-416,

De redactie, *De Notenkraaker: negenentwintigste jaargang* no. 1-52 (Amsterdam 1935) 1-416,

De redactie, *De Notenkraaker: dertigste jaargang*, no 1-30 (Amsterdam 1936) 1-224.

⁶⁸ Prenten (duidelijk) gericht op het nationale militarisme in: 1934

G. van Raemdonck, "Kijk liever naar je werk Excellentie," in *De Notenkraaker* no. 2 (Amsterdam 1934) 9,

G. van Remdonck, "Minister Deckers op de Hertog Hendrik naar de Middellandsche Zee," in *De Notenkraaker* no. 3 (Amsterdam 1934) 22,

F. Küpper, "Colijn's eerste taak," in *De Notenkraaker* no. 8 (Amsterdam 1934) 62,

G. van Raemdonck, "De bewapening der arbeiderspers onthuld," in *De Notenkraaker* no.9 (Amsterdam 1934) 68,

F. Küpper, "Deckers wil nieuw materiaal," in *De Notenkraaker* no 37 (Amsterdam 1934) 289,

G. van Raemdonck, "Het nationale jongerenverbond trekt op," in *De Notenkraaker* no. 40 (Amsterdam 1934) 317,

G. Van Raemdonck, "De slokop onderwijs onttrekt jaarlijks miljoenen aan de landsverdediging," in *De Notenkraaker* no. 41 (Amsterdam 1934) 321,

G. Van Raemdonck, "Volkszedes," in *De Notenkraaker* no. 42 (Amsterdam 1934) 331,

A. Hanh Jr, "Kinderen dezer dagen," In *De Notenkraaker* no. 47 (Amsterdam 1934) 372,

T. Bottema, "De duivel van de wapenhandel," in *De Notenkraaker* no. 49 (Amsterdam 1934) 389,

⁶⁹ De redactie, *De Notenkraaker: negenentwintigste jaargang* no 1-52 (Amsterdam 1935) 1-416.

Deze ene prent omtrent het nationale militarisme is een zeer duidelijke breuk met het verleden. Het lijkt in schril contrast te staan met de militaire kritiek van *De Notenkraker* tot dan toe. Een equivalent van deze spotprent is in de gehele *Notenkraker* niet te vinden. In *De Notenkraker* van 25 februari 1936 prijkt Colijn op de cover van het blad. Colijn werd in deze prent afgebeeld als een achteloze boer die op zijn land aan het werk is. Deze haast onnozel ogende boer omringd door clownesk vee op de achtergrond schrikt van zijn buurman, die zich duidelijk aan het bewapenen is. In de ondertitel wordt duidelijk dat het gaat om Nazi-Duitsland. De boer, hoewel niet (zoals vaak wel het geval was) expliciet benoemd, is Colijn. Zijn gezichtskenmerken

Figuur 27

verraden dat. Waar het deze prent om gaat is de achteloosheid of onoplettendheid van de regering Colijn. *De Notenkraker* beschouwde Nazi-Duitsland als een zeer grote bedreiging voor Nederland ook op militair vlak.⁷⁰ *De Notenkraker* lijkt het doel na te streven om de gevestigde orde wakker te schudden. Zij zien het naderende gevaar dat Nazi-Duitsland vertegenwoordigt. In eerdere prenten werd het fascisme dikwijls al afgeschilderd als synoniem voor het militarisme.⁷¹ Die verschuiving

De redactie, *De Notenkraker*: dertigste jaargang no. 1-30 (Amsterdam 1936) 1-224.

⁷⁰ G. van Raemdonck, "Oorlogsuitrusting aan onze Oostgrens: „Wat mankeert buurman nou?“" in *De Notenkraker* no.7 (Amsterdam 1936) 49.

⁷¹ Enkele voorbeelden:

F. Küpper, "De schuldeischer van Duitsland op visite," in *De Notenkraker* no. 16 (Amsterdam 1934) 124,

werd in de jaren 1934-1936 steeds beter zichtbaar. Het blad kreeg steeds meer oog voor de internationale bewapeningen hierdoor raakte de nationale bewapening op de achtergrond. De prent is een verkapte oproep van het blad aan de regering om Nederland voor te bereiden op het ergste en zelfs op een militaire inval! Het feit dat deze prent de enige prent is met betrekking tot het nationale militarisme in de jaargangen 1935 en 1936 zegt veel over *De Notenkraker* en haar nationale militaristische houding in deze periode.⁷²

Met deze spotprent werd het taboe van de ‘nationale bewapening’ doorbroken. Een duidelijke breuk met het verleden werd zichtbaar. Zelfs dit standpunt was niet meer heilig indien ons land zou bedreigd worden door het allergrootste kwaad, namelijk het fascisme.

A. Hanh Jr, “Een vroege pasen,” in *De Notenkraker* no. 12 (Amsterdam 1935) 89,
A. Hanh Jr, “Aan het congres,” in *De Notenkraker* no. 16 (Amsterdam 1935) 121,
G. van Raemdonck, “Onze doden te Antwerpen,” *De Notenkraker* no. 22 (Amsterdam 1936) 175,
T. Bottema, “De ontwapening in 1936,” in *De Notenkraker* no. 9 (Amsterdam 1936) 68.

⁷² De redactie, *De Notenkraker: negenentwintigste jaargang* no 1-52 (Amsterdam 1935) 1-416,
De redactie, *De Notenkraker: dertigste jaargang* no 1-30 (Amsterdam 1936) 1-224.

1.13 *De Notenkraaker* als propagandablad van de SDAP

De Notenkraaker en de SDAP in de periode 1923 tot 1936 waren twee handen op één buik. *De Notenkraaker* week op de muiterij van 1933 na niet af van de standpunten van de SDAP. Naar alle waarschijnlijkheid zal iedereen die *De Notenkraaker* analyseert in de behandelde periode tot een vrij accurate beschrijving kunnen komen van het partijprogramma van de SDAP aangaande het militaire vraagstuk. De krachtige stelling dat *De Notenkraaker* als propagandablad voor de SDAP diende is een verdedigbare stelling.

Als we de periode 1923 tot halverwege het jaar 1933 in ogenschouw nemen, zien we duidelijke parallellen. Het verslag van het militaire vraagstuk uitgegeven in 1926 doet ook niet geheimzinnig over de strijd die gevoerd moet worden tegen het militarisme.⁷³ Het verslag stelt dat propaganda nodig is in de strijd tegen het militarisme. *De Notenkraaker* in deze periode laat zich zeker van zijn strijdvaardige en propagandistische kant zien. Het wapen van de massa, waar het socialisme graag gebruik van maakte, werd meerdere malen aangesproken en aangespoord door het blad.⁷⁴ Zij probeerde net als de partij zelfs buiten de socialistische kringen te rijden. Zoals de katholieke arbeider.⁷⁵ De kritiek van blad en partij op het militarisme is nagenoeg identiek. Het militarisme was voor beide de vleeswording van het kwaad. Het representeerde niet alleen het kwaad het was het kwaad zelf. Het militarisme representeerde de confessionele volgens blad en partij hypocriete kabinetten. Die niet opkwamen voor zowel geloof als arbeider in eigen gelederen. De religieuze kabinetten waren kapitalistisch en het machtsmiddel bij uitstek van de kapitalist was het militaire apparaat. Dergelijke kritiek uitte zowel blad als partij. Dit deden ze niet onverdienstelijk. De socialisten behielden grote successen met hun antimilitaristische houding. Beide petitionnementen tijdens de vlootwet voorstellen van 1923 en 1930 rijkte verder dan het gebruikelijke electoraat.⁷⁶ Hoe groot daadwerkelijk de rol van *De Notenkraaker* in dit succes was blijft giswerk. Het blad was echter wel heel erg actief om de eigen achterban te mobiliseren en probeerde zodoende de volkswil te beïnvloeden. Het blad was duidelijk een medium en verlengstuk van het socialisme in 1923 en 1930. Zij vierde zodoende de grote succes van demonstraties en petitionnementen in beide

⁷³ Commissie ingesteld door S.D.A.P. en N.V.V., *Het Militaire vraagstuk*, 236.

⁷⁴ *Zie voetnoot 54.

⁷⁵ G. van Raemdonck "Onderwerp je maar!." In *De Notenkraaker* no.40 (Amsterdam 1923) 3, L.J. Jordaan, "Het regeeringskruis," in *De Notenkraaker* no. 41 (Amsterdam 1923) 4, F. Küpper, "Het vlootplan en de roomsche democratie." In *De Notenkraaker* no. 37 (Amsterdam 1930) 591.

⁷⁶ Wijhe, *Tussen dogma en werkelijkheid*, 82, R. De Jong, 'Anti-Militarisme,' 112.

jaren.⁷⁷ *De Notenkraaker* hield zich bewust bezig met de doelen die de SDAP had gesteld door de beïnvloeding van de volkswil.

De successen hadden een keerzijde, de partij vervreemde zich van de toenmalige Nederlandse politiek. De kans om nog eens in een kabinet deel te nemen werd door het militaire standpunt nihil. Maar ook internationale ontwikkelingen deden de partij nadenken over haar eigen militaire standpunten. De partij besloot in 1933 tot een minder harde aanval op het militarisme. Hoewel de partij bleef strijden tegen bewapening zowel nationaal als internationaal was de partij niet bij voorbaat gekant tegen mobilisatie. Als Nederland bedreigd werd moest het zich kunnen verdedigen (defensieve oorlog).⁷⁸ De nieuwe houding van de partij was minder strijdvaardig. De laatste keer dat de partij of beter gezegd een gedeelte van de partij zijn tanden liet zien was tijdens de muiterij op de Zevenprovinciën.⁷⁹

De spotprenten gericht op de muiterij en het bombardement kunnen worden gezien als een breukmoment. De kritiek op het militarisme en op de bewapening bleef, maar nam na februari 1933 in frequentie af. Naast de hoeveelheid prenten over het nationale militarisme is er een andere ontwikkeling gaande. Deze ontwikkeling wordt het best zichtbaar in de jaargangen 1935-1936. De angst voor internationale militarisme overvleugeld de kritiek op nationale militarisme.⁸⁰ Dat de SDAP pas na de muiterij en de daaraan gelieerde verkiezingsnederlaag pas echt actie ondernam aangaande het militaire standpunt vindt zijn weerslag in *De Notenkraaker*. De onduidelijkheid en twisten binnen de partij na het rapport van de herzieningscommissie is ook af te lezen aan *De Notenkraaker*. Wellicht was het blad bevreesd om zich duidelijk te manifesteren in het debat. Aangezien er voor- en tegenstanders waren binnen de partij met betrekking tot de ontwapening. Hoewel het enerzijds giswerk blijft, kan men toch stellen dat het gevoelige militaire standpunt van de SDAP vrij ondoorgrondelijk was. De pragmatische keuze om voorbij het gebruikelijke electoraat te reiken werd een kriem voor de partij waarin zij een weg probeerde te vinden.⁸¹

Naast dat de frequentie een breukpunt is met eerdere jaargangen is er nog een teken van de veranderende aard van zowel partij als blad. De heftige reactie van blad en partij na het bombardement op de Zevenprovinciën staat in schril contrast met enerzijds de koers van de

⁷⁷ L.J. Jordaan, "1132 228 stemmen," In *De Notenkraaker* no. 42 (Amsterdam 1923) 1, Bleekrode, M. "Ons petitionnement," in *De Notenkraaker* no. 40 (Amsterdam 1930) 647.

⁷⁸ Tromp, *Het sociaal-democratisch programma*, 155-162.

⁷⁹ Geurtsen, *Een geschiedenis*, 92.

⁸⁰ De redactie, *De Notenkraaker: achtentwintigste jaargang* no. 1-52 (Amsterdam 1934) 1- 416,

De redactie, *De Notenkraaker: negenentwintigste jaargang* no. 1-52 (Amsterdam 1935) 1-416,

De redactie, *De Notenkraaker: dertigste jaargang* no 1-30 (Amsterdam 1936) 1-224.

⁸¹ Tomp, *Het sociaal-democratisch programma*, 155-162, Knegtmans, 'De jaren 1919-1946,' 91-96.

partij, maar anderzijds ook met de gebeurtenissen van amper een jaar later. Namelijk de Jordaanoproer van 1934. Deze grote gebeurtenis kreeg van *De Notenkraker* bijna geen aandacht. In vroegere tijden had *De Notenkraker* hier absoluut op gereageerd. Een vergelijkbaar optreden van politie en leger gericht tegen de arbeidersklasse zou in vroegere jaren koren op de molen zijn geweest van het blad. In tegenstelling tot de mouterij en het bombardement van de Zevenprovinciën volgde de partij dit keer trouw de partijlijnen. Zowel partij als blad veroordeelden de actie van de oproerkraaiers. Beiden zagen de opstand als een vooropgezet communistisch plan.⁸²

De Notenkraker week op de mouterij na geenszins af van de lijn van de partij waaraan zij gelieerd was. Zelfs de optie tot een verdedigingsoorlog vond zijn weerklank in *De Notenkraker*. De breuk van partij en blad met het verleden lopen zodoende bijna synchroon. Beide waren duidelijk omtrent hun afkeer van het militarisme. Het militarisme was het pure kwaad in de periode 1923-1933. Beide kwamen echter tot de conclusie dat de tijden veranderd waren. De opkomst van Nazi-Duitsland maakte een verdedigingsoorlog rechtvaardig. Maar toch was een aanpassing van het program van 1912 niet noodzakelijk, dat bracht de partij in moeilijkheden. Er is enerzijds sprake van verandering en anderzijds sprake van continuïteit. *De Notenkraker* volgde hetzelfde pad. Klassieke karaktereigenschappen van het militarisme bleven, maar toch trad er verandering op. De onduidelijkheid vindt zijn weerslag in minder nationale prenten over het onderwerp. *De Notenkraker* werd minder stellig vanaf het bombardement op de Zevenprovinciën. Het blad wees Colijn zelfs op het militaire gevaar van Nazi-Duitsland. De houding van partij en blad van duidelijk antimilitaristisch (1923-1933) naar antimilitaristisch onder voorbehoud (1933-1936) dit maakt een typering van het beleid van partij en blad lastig. Zelfs partijprominenten in de jaren dertig vonden de nieuwe visie van de partij cryptisch. Zo verwoorde sociaaldemocraat De Jager het tegenstrijdige standpunt van de partij als volgt:

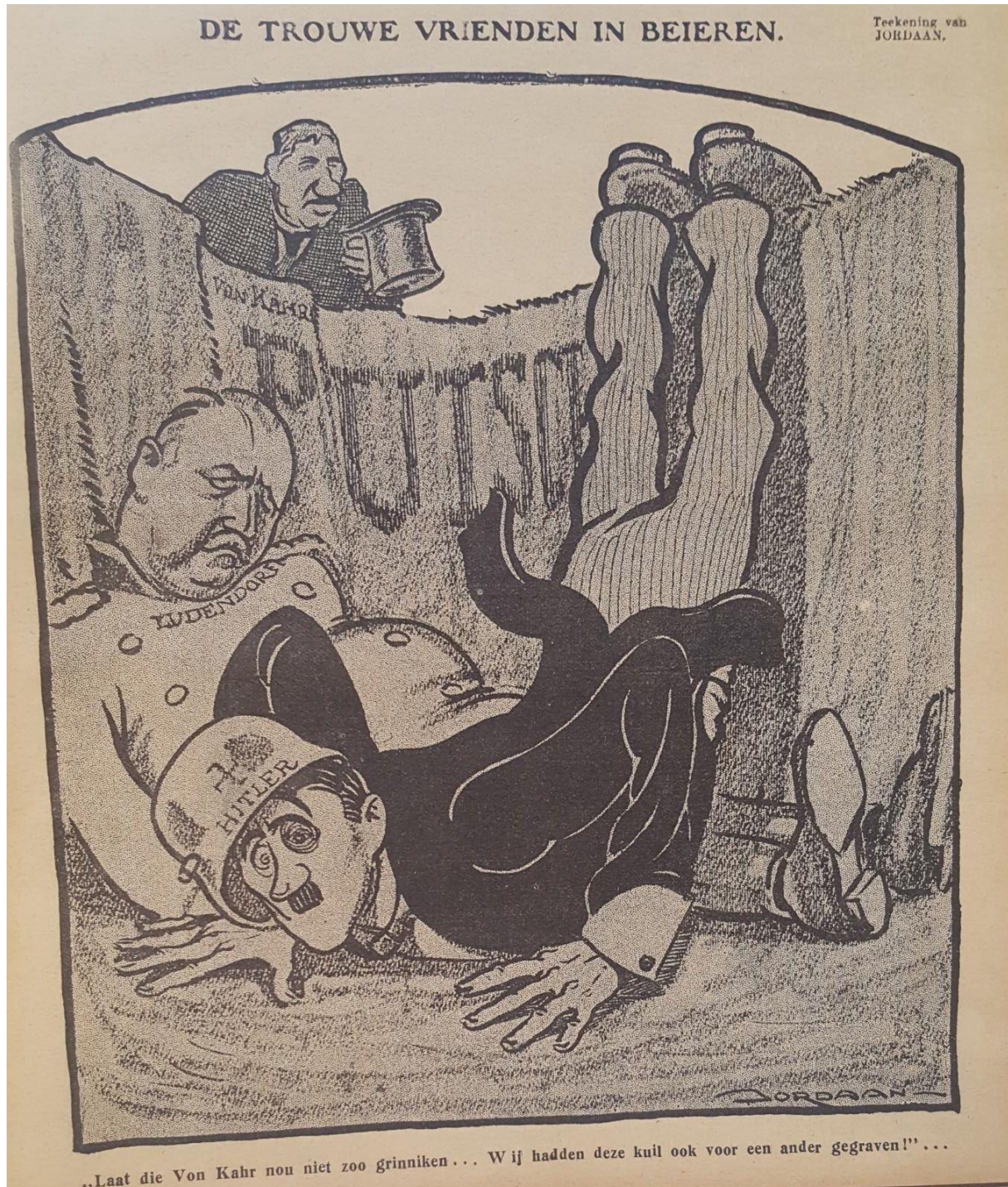
“Vóór mobilisatiecredieten stemmen (Twijfelt iemand eraan?) Géén leger. Wél een veiligheidswacht. Géén luchtafweer. Wel luchtbescherming; dat is vreedzaam werk. Maar als Hitler komt gaan we vechten. Met een leger natuurlijk. Maar voor defensie geven we toch geen cent...”⁸³

⁸² Geurtsen, *Een geschiedenis*, 93-95,

G. van Raemdonck, “Werklozen steun verlaging,” in *De Notenkraker* no. 28 (Amsterdam 1934) 217.

⁸³ Kneegtman, ‘De jaren 1919-1946,’ 96.

2. Het fascisme en *De Notenkraker* (1923- 1933)

Figuur 28

2.1 De houding van de SDAP jegens het opdoemende fascisme (1923-1933)

Een historisch werk is in zijn algemeenheid gebaseerd op een grote verscheidenheid aan bronnen en materialen, afstammend uit of gebaseerd op de door de historicus behandelde periode. Toch zouden de meeste historici het liefst door een glazenbol de geschiedenis één op één willen aanschouwen en beschrijven. Deze mogelijkheid of beter gezegd onmogelijkheid is geen reële optie. Toch kan men aan de hand van bronnen zoals periodieke kranten komen tot een zekere mate van generalisatie van de kennis van tijdgebonden gebeurtenissen of personen. Volgens Hartmans (schrijver van het boek *'Vijandige broeders? De Nederlandse sociaal-democratie en het nationaal-socialisme'*) zou de gemiddelde Nederlandse sociaaldemocratische arbeider uit 1923 het fascisme niet beschouwen als een groot gevaar. Het fascisme zou de gemiddelde socialist waarschijnlijk beschouwen als iets Italiaans; een ver van mijn bed show. De naam: Adolf Hitler zou naar alle waarschijnlijkheid geen noemenswaardige associaties opleveren. Misschien zou een enkele zeer nauwlettende lezer van *Het Volk* zijn naam herkennen. Deze oplettende lezer zou dan hoogstwaarschijnlijk de link leggen tussen enerzijds de *Bierkellerputsch* en de beroemde generaal Ludendorff anderzijds.

De onwetendheid of de minimale dreiging die eruit ging van het fascisme vindt zijn weerslag in de krant *Het Volk*. Natuurlijk wijdde de krant artikelen aan het fascisme in Italië en de mars op Rome van Mussolini, maar een reële bedreiging zag men daarin echter niet. Ook de putsch in München van een jaar later werd beschreven in dezelfde krant. De nadruk lag in deze artikelen echter op Ludendorff. Hitler speelde een ondergeschikte rol en werd in de verslaggeving omschreven als een randfiguur. Het grote socialistische publiek in zijn algemeenheid had weinig kennis van het opdoemende fascisme in Duitsland. Het Beieren van de jaren twintig met al zijn *Freikorpsen* en nationalistische partijtjes was dermate ingewikkeld dat gesteld mag worden dat de gewone arbeider het niet kon doorgronden.⁸⁴

De paradox is echter dat binnen de SDAP de angst voor het fascisme of in ieder geval de dreiging ervan werd erkend. Het fascisme waarvan het nationaalsocialisme de meest extreme vorm was, werd beschouwd als een internationaal verschijnsel. De vraag was niet of zij in Nederland voet aan de grond zou krijgen, maar eerder wanneer. Binnen de SDAP liepen de gedachten over het reële gevaar van het fascisme in Nederland nogal uiteen. De meer links georiënteerde SDAP'ers beschouwden de mogelijke dreiging als een reëel gevaar. Anderen binnen de partij, hoewel zij het fascisme zagen als gevaarlijk, geloofden niet dat het fascisme

⁸⁴ R. Hartmans, *Vijandige broeders? De Nederlandse sociaal-democratie en het nationaal-socialisme* (Amsterdam 2012) 108-110.

binnen de politiek in Nederland een grote rol zou gaan spelen. Zij wezen dan naar bijvoorbeeld Duitsland waar verschillende fascistische partijtjes in de jaren twintig en dertig het levenslicht zagen. De verschillen tussen Nederland en Duitsland op sociaaleconomisch gebied waren dermate groot dat van een vergelijking geen sprake kon zijn. De sociaaleconomische malaise in Duitsland was debet aan de komst van extremistische groeperingen. Deze twee visies waren echter niet de enige. Er was binnen de partij ook nog sprake van een derde weg. Zij zagen de ontwikkeling van het fascisme als internationaal verschijnsel als een bubbel. De internationale omstandigheden waren een vruchtbare bodem voor dergelijke groepen. Echter zou deze voedingsrijke bodem uiteindelijk net als het fascisme geruisloos verdwijnen.⁸⁵

De laatste twee stroming binnen de SDAP leken het gelijk aan hun zijde te hebben. Zij erkenden het gevaar van het fascisme maar zijn macht zou in Nederland nihil blijven. Het duurde namelijk nog tot 1933 dat er in Nederland omdat onder de vlag van de NSB onder leiding van Mussert Nederland echt werd geconfronteerd met een serieuze fascistische partij.⁸⁶ Zelfs toen de NSB in 1933 de politieke arena betrad werd er lacherig over gedaan. *Het Volk* reageerde op de eerste Landdag van NSB op denigrerende wijze, zo stelde de krant dat er ‘dertig geüniformeerde mannetjes’ rondliepen.⁸⁷

Deze houding van *Het Volk* jegens de NSB in 1933 symboliseert de houding van de partij. De partij had wel oog voor het opkomende fascisme echter werden de bevindingen niet door vertaald naar duidelijke acties gericht tegen het fascisme. Het fascisme in al zijn gelederen werd door de partij gezien als een kwaadaardige stroming maar van georkestreerd partijrichtlijnen was geen sprake. Deze houding wordt zichtbaar in de diverse stromingen binnen de SDAP met betrekking tot het fascisme. De linkervleugel binnen de partij zag een nauwe verbondenheid tussen het grootkapitaal enerzijds en het fascisme anderzijds.⁸⁸ Terwijl anderen binnen de partij, zoals Vliegen, het fascisme in Italië beschouwde als een toppunt van ‘reactie’. Hij legde zelfs de link met Nederland hier was er ook sprake van ‘reactie’. Mussolini regeerde volgens hem doormiddel van een extraparlamentair kabinet. Dergelijke extraparlamentaire kabinetten kwamen ook voor in Nederland gedurende het Interbellum. Natuurlijk reageerde Mussolini vooral doormiddel van intimidatie en geweld, maar partijprominent Vliegen zag toch duidelijke parallellen.⁸⁹

⁸⁵ Ibidem, 116-118.

⁸⁶ R. Hartmans, ‘Het fascisme en de vernieuwing van het socialisme. De SDAP in de jaren dertig,’ *Sociaal en Democratie* 6 (1984) 170-177, aldaar 170-171.

⁸⁷ Knechtmans, *Socialisme en democratie*, 83.

⁸⁸ Hartmans, *Vijandige broeders*, 117.

⁸⁹ F. de Jong, ‘De Nederlandse sociaal-democratie en de dreiging van het fascisme 1930-1940.’ *Socialisme en democratie* 6 (juni 1984) 197- 205, aldaar 198-199.

De SDAP was in 1923-1933 los zand als het gaat om de bestrijding van het fascisme. De reële bedreiging, op een paar Mussoliniaanhangers in Nederland na was derhalve ook verwaarloosbaar. We begonnen deze deelvraag met de aanname dat een gemiddelde socialistische arbeider in 1923 weinig weet had of gevaar zagen in het fascisme, Hitler of de gebeurtenissen in het ingewikkelde Beieren. Deze zelfde mensen, maar ook prominenten binnen de SDAP, zouden waarschijnlijk stijl achterover vallen als hen ter ore zou zijn gekomen dat het fascisme tien jaar later hun SDAP onherkenbaar zou doen veranderen. Het fascisme was namelijk één of misschien wel dé reden voor de heroriëntatie van de SDAP. Het eens zo ogenschijnlijk onbelangrijke fascisme hield amper tien jaar later de partij in zijn greep.

2.2 Het fascisme in *De Notenkraker* 1923-1933

De tijdsafbakening van dit onderzoek rust op twee pijlers. Allereerst op de vlootwet van 1923, een gebeurtenis van voormaat niet alleen voor de SDAP maar ook voor *De Notenkraker*. De antimilitaristische houding van zowel partij als blad worden duidelijk zichtbaar in de berichtgeving over deze gebeurtenis. De andere reden om 1923 als scheidslijn te gebruiken met betrekking tot het fascisme is de *Bierkellerputsch*. Deze putsch zette Hitler en zijn beweging op de kaart en was daardoor belangrijk voor zowel Hitler de partij als het nationaalsocialisme. Maar waar gesproken kan worden van een gebeurtenis van formaat aangaande de vlootwet, daar mag men gerust de putsch bestempelen als randverschijning voor zowel blad als partij. Toch is dit wel de eerste keer dat Hitler nadrukkelijk zichtbaar is in *De Notenkraker*.⁹⁰ Daarom kan het toch gezien worden als een bruikbare scheidslijn. Omdat de *putsch* het startschot is van een lange lastercampagne van *De Notenkraker* gericht tegen Hitler, zijn partij en politiek. Het is interessant om deze prille start en de ontwikkeling aangaande het fascisme in zijn algemeenheid in de periode 1923-1930 op chronologische wijze van jaargang tot jaargang te onderzoeken en te ontrafelen. Zodoende komen veranderingen en parallellen het duidelijkst tot hun recht met betrekking tot de kritiek van het blad op het fascisme in zijn algemeenheid.

In het eerste nummer van 6 januari 1923 wordt direct al gesproken over het fascisme in Italië. Volgens het blad slaat het ‘fascisme in Italië op hol’. Een bladzijde eerder werd Italië eveneens aangehaald in een prent met duidelijke fascistische symboliek.⁹¹ Het hakenkruissymbool of het Italiaanse fascisten symbool (*fascies*) is in allerlei prenten terug te zien ook voor de putsch. Vaak wordt het symbool verbonden met militarisme, nationalisme, dictatuur, en geweld, maar ook zo nu en dan met het grootkapitaal. Sowieso heeft het blad veel oog voor het opkomende nationalisme in Duitsland en zelfs nog specifiek Beieren.⁹² Dit betekent niet dat het opkomende fascisme in Nederland niet werd behandeld. Een drietal prenten wordt aan dit

⁹⁰ L.J. Jordaen, “Trouwe vrienden in Beieren,” in *De Notenkraker* no. 46 (Amsterdam 1923) 1.

⁹¹ T. Bottema, “Het voornaamste,” in *De Notenkraker* no. 1 (Amsterdam 1923) 2,
A. Hanh Jr, “Mussolini’s fascisme slaat op hol,” in *De Notenkraker* no. 1 (Amsterdam 1923) 3.

⁹² A. Hanh Jr, “Onder de al-Duitschers,” in *De Notenkraker* no. 6 (Amsterdam 1923) 1,
Onbekend, “Deutsche-Völkische politiek,” in *De Notenkraker* no. 13 (Amsterdam 1923) 5,
A. Hanh Jr “De Italiaansche renegaat verbiedt 1 mei-viering,” in *De Notenkraker* no.16 (Amsterdam 1923) 5,
L. J. Jordaen, “Duitschland’s al te vage beloften,” in *De Notenkraker* no. 19 (Amsterdam 1923) 1,
A. Hanh Jr, “Moderne politiek,” in *De Notenkraker* no. 20 (Amsterdam 1923) 4,
G. van Raemdonck, “Fascisme in Parijs,” in *De Notenkraker* no. 23 (Amsterdam 1923) 1,
A. Hanh Jr, “Voor wat hoort wat!,” in *De Notenkraker* no.23 (Amsterdam 1923) 7,
A. Hanh Jr, “Duitsch-nationale koppensneller,” in *De Notenkraker* no. 7 (Amsterdam 1923) 1,
L. J. Jordaen, “Von Kahr, Beiersch dictator,” in *De Notenkraker* no. 42 (Amsterdam 1923) 7,
L. J. Jordaen, “Volhouden maar!,” in *De Notenkraker* no. 41 (Amsterdam 1923) 1,
A. Hanh Jr, “Tweeërle inmenging,” in *De Notenkraker* no. 44 (Amsterdam 1923) 4,
A. Hanh Jr, “Beieren, de reddende engel van het Rijk,” in *De Notenkraker* no.45 (Amsterdam 1923) 4.

gevallen gaat dit gepaard met de symboliek behorend tot het Italiaanse fascisme. Het hakenkruis of het nationaalsocialisme spelen in deze periode nog geen enkele rol in de Nederlandse fascistische spotprenten. Verder staan elementen als militarisme, agressie, onderdrukking op velerlei manier centraal in deze prenten. Een duidelijke ideologische prent over het Nederlands fascisme ontbreekt. Het fascisme wordt meer als middel gebruikt om bepaalde mensen in het verdomhoekje te plaatsen.⁹⁸

De periode Mussolini houdt zeker tot midden het jaar 1930 aan. Pas in mei 1930 maakt Hitler wederom zijn opwachting in het blad. Deze prent is een kopie van een prent afkomstig van het Duits satirische blad *Simplicissimus*.⁹⁹ In het zelfde jaar maakt Hitler zijn officiële rentree in *De Notenkraker*. Dit zal het begin zijn van een lange periode waarin Hitler niet meer uit het blad weg te denken valt. Toch moet Hitler ook in dit jaar het nog afleggen tegen Mussolini qua spotprenten. De vier spotprenten over Hitler zijn vooral gericht op de veroordeling van agressie, militarisme en reactie.¹⁰⁰ Vanaf 1931 komt Hitler steeds frequenter in beeld. Pas in 1932 wordt Hitler vaker afgebeeld dan Mussolini. De kritiek geuit op Hitler en zijn partij verschillen weinig van de kritiek die geuit werd op Mussolini en zijn fascisme. Toch is er wel een onderscheid te maken tussen beiden. Mussolini wordt niet zozeer in verband gebracht met rassenhaat. Bij spotprenten over Hitler wordt wel de nadruk gelegd op rassenhaat en dan vooral het antisemitisme.¹⁰¹ Goed merkbaar in *De Notenkraker* in de jaargangen 1931-1932 is de toenemende angst voor het Duitse fascisme. Steeds meer nadruk wordt gelegd op het gevaar van het groeiende fascisme in Duitsland. Het blad wijst de SDP aan als enige

⁹⁸ G. van Raemdonck, "Fasistische humor," in *De Notenkraker* no. 34 (Amsterdam 1924) 5,
L.J. Jordaan, "Fascisme in Nederland," in *De Notenkraker* no. 4 (Amsterdam 1924) 4,
G. van Raemdonck, "Het voorbeeld," in *De Notenkraker* no. 47 (Amsterdam 1925) 375,
T. Bottema, "Fascistisch zwarthemdenveem," in *De Notenkraker* no. 48 (Amsterdam 1925) 380,
L.J. Jordaan, "De kwalen des ouderdoms," in *De Notenkraker* no. 3 (Amsterdam 1926) 17,
G. van Raemdonck, "miserere," in *De Notenkraker* no. 18 (Amsterdam 1926) 155,
Walter, "De fascistische draai aan een "neutraal" weekblad," in *De Notenkraker* no. 25 (Amsterdam 1927) 294,
Walter, "Zimmerman wil naar fascistisch voorbeeld de vakverenigingen opheffen," in *De Notenkraker* no. 28 (Amsterdam 1927) 335,
A. Hanh Jr, "Mr. Zimmerman, de doodbidder van de S.D.A.P.," in *De Notenkraker* no. 14 (Amsterdam 1928) 103,
A. Hanh Jr, "Vergroting van "Het Volk"," in *De Notenkraker* no. 6 (Amsterdam 1929) 93,
G. van Raemdonck, "De R.K. Staatspartij op het verkiezingspad," in *De Notenkraker* no. 14 (Amsterdam 1929) 231,
A. Hanh Jr, "Fasistische politieke geloofsbelijdenis," in *De Notenkraker* no. 25 (Amsterdam 1929) 473.
⁹⁹ *Simplicissimus*, "Thuiszoeking bij Hitler," in *De Notenkraker* no. 19 (Amsterdam 1930) 303.
¹⁰⁰ W. van de Walle, "De verkiezingen in Duitsland," in *De Notenkraker* no. 38 (Amsterdam 1930) 607,
T. Bottema, "In Duitsland," in *De Notenkraker* no. 40 (Amsterdam 1930) 628,
T. Bottema, "Hitleriade," in *De Notenkraker* no. 43 (Amsterdam 1930) 676.
¹⁰¹ W. Grijzen, "Kerstmis der Duitse nationalen," in *De Notenkraker* (Amsterdam 1931) 818,
W. Grijzen, "De anti-semiet," in *De Notenkraker* no. 14 (Amsterdam 1932) 159.

mogelijkheid om het monster Hitler te stoppen.¹⁰² Toch beschouwt *De Notenkraker* niet het fascisme maar het militarisme als het element dat dient opgeruimd te worden in het jaar 1932. Hoewel Hitler zijn bekendheid en macht groeiden, als we de prenten van het blad mogen geloven, acht zij het militarisme van meer belang voor het jaar 1932.¹⁰³

De Notenkraker kreeg in de periode 1930-1931 steeds meer oog voor het internationale fascisme. De rijzende ster van Hitler in Duitsland, Mussolini die nog steeds aan de macht was in Italië en de opkomst van het fascisme in Oostenrijk.¹⁰⁴ Hoewel de dreiging van het fascisme lijkt toe te nemen richt het blad zich paradoxaal genoeg juist minder op de aanwezigheid van fascisme in ons land of de opkomst van mogelijk fascisme. In de tijdspanne 1923-1933 ligt het hoogtepunt van de angst voor het nationale fascisme in de periode 1923-1925. In deze periode richtte het blad zich wel op de mogelijke groei van het fascisme als ideologie binnen Nederland. Vanaf 1926 wordt het fascisme veel meer gebruikt als manier om een organisatie of persoon zwart te maken letterlijk en figuurlijk. In 1930 wordt er zelfs niet één prent gewijd aan het fascisme in Nederland. Het jaar 1931 telt twee prenten over het fascisme in Nederland. Hoewel de frequentie beperkt is, zijn de prenten toch van grote waarde. De prenten mankeren namelijk een zekere transitie. De eerste prent is weinig vernieuwend, een zwart geklede arbeider die het logo van de SDAP onder spuugt met zwarte slijm met een boventitel waarin de arbeider ‘Mussolini’s geestverwant’ wordt genoemd.¹⁰⁵ Deze prent is alles behalve origineel. Twee jaar voor deze prent is een bijna soortgelijke prent door Albert Hanh Junior gemaakt. Ook hier gaat het om een zwarthemd met een bezem onder zijn arm als symbool van het Italiaanse fascisme. Deze keer spuugt de man niet, maar kotst hij met zwarte kots een deur onder waarop het logo van de SDAP en *Het Volk* staat.¹⁰⁶ Hoewel de prent en inhoud niet origineel zijn markeert het toch het einde van een periode. Namelijk de periode waarin het Italiaans fascisme werd beschouwd als grootste dreiging voor Nederland. De laatste prent met betrekking tot Nederland uit 1931 is een compromis. Zowel de *fascies* als symbool van het Italiaanse fascisme als de swastika als teken van het Duitse nationaalsocialisme zijn in deze prent vertegenwoordigd.¹⁰⁷ Vanaf 1932 wordt het nationaalsocialisme beschouwd als het grootste gevaar voor Nederland.

¹⁰² T. Bottema, “Duitschland en het Hitler spook,” in *De Notenkraker* no. 30 (Amsterdam 1931) 471, Onbekend, “De Deutsche Republiek in gevaar,” in *De Notenkraker* no. 50 (Amsterdam 1931) 783.

¹⁰³ A. Hanh Jr, “De Groote taak voor 1932,” in *De Notenkraker* no. 1 (Amsterdam 1932) 1.

¹⁰⁴ Enkele voorbeelden:

A. Hanh Jr, “Seipel’s Christendom,” in *De Notenkraker* no. 14 (Amsterdam 1930) 209,

F. Küpper, “An der schönen roten Donau,” in *De Notenkraker* no. 46 (Amsterdam 1930) 725,

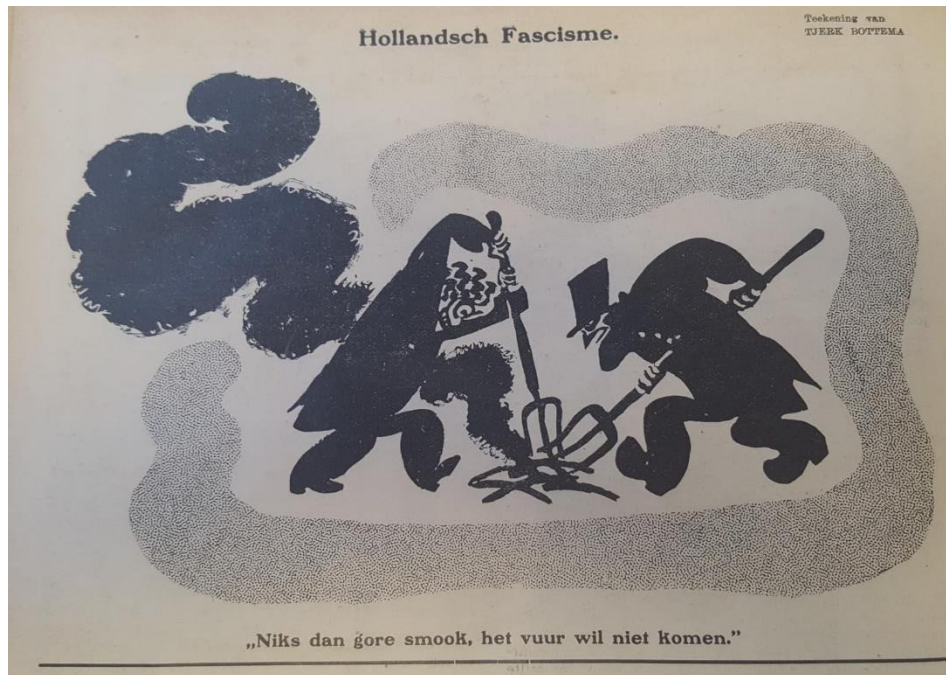
W. Meyer, “Europa 1931,” in *De Notenkraker* no. 47 (Amsterdam 1931) 47.

¹⁰⁵ A. Hanh Jr, “Mussolini’s geestverwanten aan den arbeid,” in *De Notenkraker* no.25 (Amsterdam 1931) 387.

¹⁰⁶ A. Hanh Jr, “Fasistsiche politieke geloofsbelijdenis,” in *De Notenkraker* no. 25 (Amsterdam 1929) 473.

¹⁰⁷ J. Rot, “Zwarte piet Zimmermann,” in *De Notenkraker* no.49 (Amsterdam 1931) 769.

De swastika verdrong de *fascies* voorgoed als het gaat om het fascisme in Nederland.¹⁰⁸ De frequentie en de inhoud van deze prenten laten echter zien dat die angst nihil is. Op internationaal niveau volgt het blad met argusogen de ontwikkeling van het fascisme. Maar de angst voor het fascisme in eigen land lijkt in de periode 1923-1925 groter dan in de periode 1930-1932.

Figuur 30

Figuur 31

¹⁰⁸ De redactie, *De Notenkraaker*: zesentwintigste jaargang no. 1-52 (Amsterdam 1932).

2.3 De strijd van de SDAP tegen het fascisme (1933-1936)

In de periode 1923 tot 1933 hebben we reeds kunnen zien dat de SDAP niet goed wist wat zij met het fascisme aan moest. Een programma of gelijk gestemde visie omtrent het fascisme bestond er niet. Verschillende partijprominenten hadden verschillende gedachten omtrent de aanpak van het mogelijke gevaar. In Nederland vormde de kleine fascistische partijtjes die vooral gebaseerd waren op de Mussolinicultus en het Italiaanse fascisme een minimale bedreiging.¹⁰⁹ Zelfs in zijn kersttoespraak van december 1933 benadrukte Albarda dat het fascisme in Nederland geen grote aanhang zou verwerven. Hij waarschuwde echter wel voor het gevaar van het fascisme in Nederland.¹¹⁰

Hoewel in 1933 de partij nog steeds van mening was dat het fascisme in Nederland een politiek randverschijnsel zou blijven, was de schok van het kanselierschap van Hitler groot. De partij had gezien hoe in Duitsland de SDP-kiezers had verloren aan de NSDAP. Banning zocht de verklaring in het verlies van de steeds grotere middenklasse. Hij betoogde dat de sociaaldemocraten gefaald hadden in het bereiken van deze middengroep. Deze middengroep wist Hitler wel aan te spreken. Banning wilde voorkomen dat in Nederland zou gebeuren wat er in Duitsland was gebeurd, namelijk dat de nazi's de strijd om de middengroep te winnen.¹¹¹ Er waren echter ook meer extreme gedachten die de ronde deden binnen de gelederen van de partij. De NSDAP had namelijk, zo betoogden zij hun winst te danken aan hun dominantie op straat. De SDAP zou zijn eigen knokploeg moeten hebben de zogenaamde 'arbeidsweer'. Deze gedachte deed sinds 1932 al de ronde, maar de partijtop wees dit initiatief af in 1933.¹¹²

Deze mogelijke knokploeg zou niet passen binnen de nieuwe visie van de partij. De fascistische omwenteling in Duitsland en de verloren verkiezingen in eigenland deden de partij besluiten haar eigen handelen te analyseren. De verkiezing van 1933, waarbij de SDAP kiezers verloor aan andere linkse partijen, was de SDAP een doorn in het oog. Extremere krachten binnen de politiek van zowel links als rechts wisten met hun populistische harde retoriek een steeds grotere kiezersschare aan zich te binden. Ook voor dit probleem moest de 'herzieningscommissie' een antwoord bedenken. Net als in de periode 1923-1933 waren er nu ook partijleden die dit zagen als een samenvallende van omstandigheden. Deze groei van

¹⁰⁹ Hartmans, *Vijandige broeders*, 115- 117.

¹¹⁰ J.W. Albarda, *Uw Beurt!/: volledige tekst van kerstrede zooals zij te Amsterdam op 24 december 1933 is uitgesproken* (Amsterdam 1933) 13.

¹¹¹ W. Banning, *Hoe hebben wij de Duitse gebeurtenissen te verstaan?* (Amsterdam 1933) 6-10.

¹¹² Rob Hartmans, 'Het fascisme en de vernieuwing van het socialisme,' 174.

extremistische partijen was een incident. Tweede Kamerlid Banning noemde de dreiging van extreme partijen echter een structureel gevaar voor de SDAP.¹¹³

De herzieningscommissie nam het gevaar van de opkomende extreme partijen en organisaties uiterst serieus. Zij kwam met een aanbeveling omtrent deze dreiging. Deze aanbeveling was meer een heroriëntatie dan een vernieuwing. De SDAP zou in het vervolg meer nadruk leggen op de democratie. Zij zou zich opwerpen als verdediger van de democratie. Daarmee liet de SDAP zij het politieke determinisme van het communisme compleet varen. Juist in tijden waarin de democratie werd bedreigd hechtte de partij meer waarde dan ooit aan de democratie. Niet alleen de communisten en fascisten zaagden aan de stoelpoten van de democratie. Ook de confessionelen lieten zich vooral in de periode rond de munterij soms in negatieve bewoordingen uit over het toenmalige politieke stelsel. Colijn wees in één van zijn toespraken voor de verkiezingen in 1933 erop dat het land een sterke leider nodig had. Eén die als het nodig was die zonder toestemming van het parlement zou optreden. Albarda reageerde een paar dagen later in een toespraak op de speech van Colijn. Albarda concludeerde dat de democratie in gevaar was.¹¹⁴ Hoewel deze speech van Colijn werd beschouwd als een bedreiging van de democratie had zijn houding ook te maken met de naderende verkiezingen. De verdediging van de parlementaire democratie was meer gericht tegen de fascistische en communistische dreiging. Hoewel de confessionele partijen reactionair konden zijn, bestond de grote vijand van de partij toch echt uit de ondemocratische krachten.¹¹⁵ Dat het hier een ‘oriëntatie’ betreft en geen ‘vernieuwing’ heeft te maken met het democratiebegrip van de partij. In 1919 had de partij al in een eenheidsmotie zowel terreur als dictatuur afgewezen en gekozen voor democratie. Toch hield de partij in theorie de deur op een kier voor revoluties. De partij nam van deze dubbelzinnige houding afstand. Vanaf nu zou de democratie geen middel zijn, maar een doel van de partij.¹¹⁶

De heroriëntatie van het democratiebegrip was niet het enige wapen van de partij in haar strijd tegen het fascisme. Vooral de gewone leden wilden niet alleen actie op papier. Daarom vonden allerlei acties plaats via de partij. Zo was er een boycot van Duitse goederen. Deze actie was echter geen groot succes. Dat had onder andere te maken met de teruglopende reclamekosten in de verschillende socialistische bladen en kranten zoals *Het Volk*. Naast de boycot werd er van alles georganiseerd om Duitse vluchtelingen op te vangen. Hoewel de

¹¹³ Tromp, *Het sociaal-democratisch programma*, 156.

¹¹⁴ Kneegtmans, *Socialisme en democratie*, 83.

¹¹⁵ Hartmans, ‘Het fascisme en de vernieuwing van het socialisme,’ 173.

¹¹⁶ Tromp, *Het sociaal-democratisch programma*, 160.

SDAP streed tegen fascisme en communisme leerde zij er ook van, vooral op het gebied van propaganda. De partij richtte hier zelfs een bureau voor op genaamd 'Buracpop'. Dit bureau actie en propaganda tegen fascisme en Communisme (Buracpop) kanaliseerde de acties gericht tegen Duitsland en het fascisme. Een nieuw blad genaamd *Vrijheid-Arbeid-Brood!* werd het propagandablاد gericht op de bestrijding van het fascisme en communisme en alle onheil dat daar vanuit ging.¹¹⁷ Ook in folders en brochures is de groeiende rol van de strijd tegen het fascisme zichtbaar. Deze artikelen waren vooral gebaseerd op het partijprogramma van de NSB.¹¹⁸ Altijd wordt er gewaarschuwd dat de NSB helemaal niet opkomt voor de boeren en de mensen in de middenstand. De SDAP richtte zich vooral op deze groepen omdat deze groepen kwetsbaar waren voor de fascistische ideologie, zo redeneerde de partij.

Er was zowel sprake van zowel passief als actief activisme. De nadruk op de parlementaire democratie en voorvechter van de democratie was één onderdeel van de nieuwe houding. Uiteindelijk zou in het vernieuwde partijprogramma van 1937 het nieuwe democratiebegrip worden opgenomen. Zodat er niet meer getwijfeld kon worden door andere partijen aan de ondubbelzinnigheid van het democratische standpunt van de partij.¹¹⁹ Deze passieve houding werd aangevuld met een sterke actieve houding. Die gericht was op actief propaganda voeren tegen de opkomst van ondemocratische partijen en opkwam voor de slachtoffers van deze ideologie.

¹¹⁷ Hartmans, 'Het fascisme en de vernieuwing van het socialisme,' 174-175.

¹¹⁸ K. Vorrink, *De wolf in schaapsvacht: Wat staat er in het programma van de N.S.B?* (Amsterdam 1933), Onbekend. *Mussert's veertien punten: Hitler's Leerling* (Amsterdam 1936).

¹¹⁹ Rob Hartmans, 'Het fascisme en de vernieuwing van het socialisme,' 173.

2.5 De Notenkraaker en het fascisme 1933-1936

Op 4 februari 1933 meldde *De Notenkraaker* dat Adolf Hitler benoemd was tot Rijkskanselier. Duidelijk is dat Funke Küpper niet genoeg tijd had om een mooie prent over deze gebeurtenis te maken. De boventitel luidt dan ook ‘op ‘t laatste moment’. Deze prent kon niet ontbreken in *De Notenkraaker*, het was alleen helaas te kort dag om tot een volwaardige prent te komen. Als ondertitel had de prent ‘Hitler tot Rijkskanselier, daar zullen we nog wel eens een hartig woordje over spreken!’¹²⁰

Figuur 32

De prenten die in 1933 getoond werden over het fascisme wijken niet erg af van de prenten in de periode daarvoor. Hitler wordt nog steeds afgebeeld als een tiran een dictator die letterlijk over lijken gaat. Censuur en de druk die zijn bewind uitoefent en het antisemitisme zijn eveneens onderwerp voor prenten. Toch is vanaf 1933 merkbaar dat de kritiek zich meer gaat toespitsen op twee pijlers. Vooral de rassenleer en het militarisme worden veelvuldig aangehaald als het gaat om het nationaalsocialisme.¹²¹ Het grootste verschil met de periode 1923-1933 is wel de enorme toename van prenten die gericht zijn op het fascisme in Nederland. Eén van de belangrijkste bijdragen in die spotprenten met betrekking tot het Nederlandse fascisme zijn de prenten van Mussert. De NSB met Mussert als haar politiekleider wordt vele malen afgebeeld. De thema's zijn uiteenlopend, maar zijn ze niet erg afwijkend van de praktijken waarvan Mussolini en Hitler worden beticht.¹²² Een nieuw fenomeen in de Nederlandse fascistische spotprenten is de verbondenheid tussen enerzijds het communisme en anderzijds het fascisme. *De Notenkraaker* legt er de nadruk op dat het handelen van de communisten juist Mussert in de kaart speelt.¹²³ Het is duidelijk dat in de jaargang 1933 *De*

¹²⁰ F. Küpper, “Op ‘t laatste oogenblik,” in *De Notenkraaker* no. 5 (Amsterdam 1933), 36.

¹²¹ Enkele voorbeelden 1933:

A. Hanh Jr, “Nu komt het in orde,” in *De Notenkraaker* no. 6 (Amsterdam 1933) 44,

G. van Raemdonck, “De afgod van den dag,” in *De Notenkraaker* No. 9 (Amsterdam 1933) 68,

F. Küpper, “Christelijke kerkdienst voor de Rijksdag,” in *De Notenkraaker* no. 12 (Amsterdam 1933) 89,

A. Hanh Jr, “De zuivering van Duitschland!,” in *De Notenkraaker* no.14 (Amsterdam 1933), 105,

T. Bottema, “Menscheid en Ras,” in *De Notenkraaker* no. 14 (Amsterdam 1933) 107,

T. Bottema, “Opstanding,” in *De Notenkraaker* no.15 (Amsterdam 1933) 117,

F. Küpper, “Leve de zuiverheid van het ras,” in *De Notenkraaker* no.20 (Amsterdam 1933) 157,

¹²² Enkele voorbeelden 1933:

F. Küpper, “De verouderde demo-liberale debatmethoden” in *De Notenkraaker* no. 44 (Amsterdam 1933) 345,

A. Hanh, “De N.S.B is nog niet anti-semietisch,” in *De Notenkraaker* no. 45 (Amsterdam 1933) 355.

¹²³ A. Hanh Jr, “De CPH saboteert de boycot van Duitschland,” in *De Notenkraaker* no. 21 (Amsterdam 1933) 165,

G. van Raemdonck, “Fascistenherrie in Haarlem,” in *De Notenkraaker* no. 26 (Amsterdam 1933) 204,

Onbekend, De reclame-chef van Mussert,” in *De Notenkraaker* no. 37 (Amsterdam 1933) 293.

Notenkraker twee elementen laat samenkomen, namelijk het fascisme en het bombardement op de Zevenprovinciën. De politiek leiders die als sterke mannen naar voren kwamen ten tijde van de muerij worden fascistische trekjes verweten. Sterker nog zij worden beticht van het in leven houden van het fascisme.¹²⁴ Hoewel *De Notenkraker* weinig omhanden had om het fascisme in Duistland te raken, probeerde het zijn lezers te overtuigen om geen Duitse producten aan te schaffen. Volgens het blad was dat het enige waar Hitler bang voor was. Natuurlijk saboteerde de communistische partij de CPH de boycot.¹²⁵

Mussert bleef in de periode 1934 tot 1936 onverminderd populair. De trend waarbij de suggestie wordt gewekt dat Mussert en de communisten of misschien beter het fascisme en het communisme dezelfde manier van handelen en politiek nastreven zet zich voort.¹²⁶ Mussert wordt steevast afgeschilderd als iemand die het fascisme van hetzij Hitler of Mussolini probeert te kopiëren. Het blijft een beetje klungelig en kneuterig hoe hij in prenten wordt neergezet, vaak als een klein kind dat duidelijk kampt met een identiteitscrisis. Waar Colijn nog altijd in prenten een zekere mate van autoriteit uitstraalt, daar doet Mussert dat niet. Dat is juist de ironie van de prenten met betrekking tot Mussert. De man die volgens het weekblad droomt om dictator te worden mist alle kwaliteiten om dit te bereiken.¹²⁷

Naast de populariteitsgroei van Mussert vanaf 1933 kan men toch stellen dat er weinig variatie zit in de prenten. Veelal gaan ze over de zelfde onderwerpen. De hoofdthema's van 1923 blijven onverminderd populair. De context bepaalt welk thema het meeste aanzien geniet in een bepaalde periode. Zo is in de periode 1935-1936 het militarisme populair. Dit heeft echter alles te maken met een conflict tussen Italië en Ethiopië. Militarisme, rassenhaat, geen scheiding der machten en dictatuur, al deze elementen komen geregeld terug wanneer de context het toestaat.¹²⁸

¹²⁴ G. Van Raemdonck, "Aan de vruchten kent men den boom," in *De Notenkraker* no. 12 (Amsterdam 1933) 91,

G. van Raemdonck, "Orde en gezag," in *De Notenkraker* no. 24 (Amsterdam 1933) 186.

¹²⁵ A. Hanh Jr, "De CPH saboteert de boycot van Duitschland," in *De Notenkraker* no. 21 (Amsterdam 1933) 165,

T. Bottema, "Boycot," in *De Notenkraker* no. 23 (Amsterdam 1933) 177,

G. van der Raemdonck, "De boycot tegen het Hitler-regime," in *De Notenkraker* no. 25 (Amsterdam 1933) 196.

¹²⁶ G. van Raemdonck, "Mussert leurt met het communistische spook," in *De Notenkraker* no. 3 (Amsterdam 1934) 19,

G. van Raemdonck, "Uit twee monden," in *De Notenkraker* no. 31 (Amsterdam 1935) 224,

G. van Raemdonck, "Beperkt colportage verbod," in *De Notenkraker* no. 35 (Amsterdam 1935) 274.

¹²⁷ Enkele voorbeelden uit de periode 1934-1936:

H. Kijser, "Aan een Hollandse knaap," in *De Notenkraker* no. 33 (Amsterdam 1935) 262,

G. van Raemdonck, "De vrachtrijders," in *De Notenkraker* no. 46 (Amsterdam 1935) 365.

¹²⁸ De redactie, *De Notenkraker: negenentwintigste jaargang* no. 1-52 (Amsterdam 1935),
De redactie, *De Notenkraker: dertigste jaargang* no. 1-28 (Amsterdam 1936).

Figuur 33

In het laatste nummer van 1934 is er echter iets bijzonders aan de hand. Hoewel het niet direct in verband staat met het fascisme is het er wel aan gelieerd. Op de cover van 29 december is namelijk de notenkraaker (logo/mascotte) van het blad zichtbaar. Deze geeft een bosbloemen aan de Griekse godin Aspasia die een band met democratie om haar hoofd draagt. Als ondertitel staat bij de prent 'hou trouw in 1935'.¹²⁹ *De Notenkraaker* legt in de volgende jaargangen meer accent op haar eigen democratische voorkeur. Het fascisme bleef zij afbeelden als een ideologie die bij uitstek ondemocratisch was. Als

tegenhanger publiceerde het weekblad vanaf 1935 meer prenten die betrekking hadden op de democratie. Meestal wordt het fascisme niet eens afgebeeld in deze prenten, maar draait het om de SDAP en sociaaldemocraten in het buitenland die strijden voor de democratie. *De Notenkraaker* probeert naast het wegzetten van fascisme als ondemocratisch de sociaaldemocraten in Europa te positioneren als de beschermers van de democratie.¹³⁰

¹²⁹ T. Bottema, "Democratie," in *De Notenkraaker* no. 52 (Amsterdam 1934) 409.

¹³⁰ Onbekend, "Zoals de nationaal-socialist zich voorstelt, dat..." In *De Notenkraaker* no. 15 (Amsterdam 1935) 118,

G. van Raemdonck, "Veilig verkeer: Rechts gaat voor!," in *De Notenkraaker* no. 17 (Amsterdam 1935) 131,

G. van Raemdonck, "het voorbeeld," in *De Notenkraaker* no. 44 (Amsterdam 1935) 350,

T. Bottema, "Masarijk's heengaan," in *De Notenkraaker* no. 52 (Amsterdam 1935) 414,

A. Hanh Jr, "Democratie SDAP dictatuur," in *De Notenkraaker* no. 16 (Amsterdam 1936) 121,

A. Hanh Jr, "Opgepast!" in *De Notenkraaker* no. 25 (Amsterdam 1936) 193.

2.6 De houding van partij en weekblad aangaande het fascisme

De veranderingen die het fascisme teweeg brachten zijn misschien groter dan mening sociaaldemocraat zou willen toegeven. De expliciete keuze om de parlementaire democratie te steunen en het communistische determinisme af te danken was een behoorlijke ommekeer. Het was een lang proces dat pas in 1937 werd afgerond doordat de parlementaire democratie daadwerkelijk zijn intrede deed in het partijprogramma.¹³¹

De eerste keer dat de SDAP en haar kanalen zich echt bezighielden met het fascisme was in 1922. De bekende mars van Mussolini werd opgepikt door de bekende socialistische kanalen. Ook *De Notenkraaker* wijdde een tweetal spotprenten aan de machtsovername van Mussolini. De koppen ‘Arm Italië’ en ‘Fascistische omwenteling’ geven de houding ten aanzien van het fascisme en de nieuwe leider goed weer.¹³² In 1923 begon het in *De Notenkraaker* pas echt te leven met tientallen prenten en het gebruik van fascistische symboliek. Als we *De Notenkraaker* uit jaargang 1923 analyseren en afzetten tegen de houding van SDAP, dan lijkt het wel of *De Notenkraaker* al vroeg heeft geformuleerd waarom het fascisme een bedreiging vormde. In 1923 werd al de fundering gelegd op welke basis deze ideologie keer op keer aangevallen zou worden. Men week er eigenlijk tot het eind van het weekblad niet meer vanaf.¹³³

De SDAP was minder expliciet in haar methode van bestrijding van het fascisme. Natuurlijk was zij tegen het fascisme, maar tot uitgewerkte punten kwam zij niet. De SDAP-leden zouden zich prima kunnen vinden in de kritiek van *De Notenkraaker* naar alle waarschijnlijkheid. *De Notenkraaker* lijkt echter eerder het mogelijke gevaar van het fascisme in Nederland te constateren dan de partij. Vooral in de periode 1923 tot 1925 wijdde zij opvallend vroeg al verschillende prenten aan het fascisme in Nederland.¹³⁴ Hier lijken de verhoudingen tussen partij en blad scheef te lopen. In het restant van de jaren twintig van de vorige eeuw ebde de belangstelling voor het fascisme in het blad langzaam weg en dan voor al het fascisme in Nederland.

¹³¹ Knegtmans, *Socialisme en democratie*, 180-214.

Hartmans, ‘Het fascisme en de vernieuwing,’ 173.

Knegtmans, ‘De jaren 1919-1946,’ 103-106.

¹³² T. Bottema, “Arm Italië,” in *De Notenkraaker* no. 30 (Amsterdam 1922) 7,

A. Hanh Jr, “Fascistische omwenteling,” in *De Notenkraaker* no.44 (Amsterdam 1922) 3.

¹³³ De redactie, *De Notenkraaker: zeventiende jaargang* no.1-52 (Amsterdam 1923).

¹³⁴ De redactie, *De Notenkraaker: zeventiende jaargang* no.1-52 (Amsterdam 1923),

De redactie, *De Notenkraaker: achttiende jaargang* no.1-52 (Amsterdam 1924),

De redactie, *De Notenkraaker: negentiende jaargang* no. 1-52 (Amsterdam 1925).

In de jaren dertig en dan vooral vanaf halverwege 1932 zien we de prenten van voornamelijk Hitler en symbolen van het nationaalsocialisme in kracht en frequentie toenemen. In de jaargangen vanaf 1933 is de aandacht van het blad voor het fascisme ongekend.¹³⁵ Vanaf 1933 lijken blad en partij dezelfde route te bewandelen. Het blad faciliteert de nieuwe strijd tegen het fascisme en het communisme. Zo kanaliseert het blad de boycot bedacht door de leden van SDAP. Communisme en socialisme in eigen land worden actief bestreden in het blad. Maar toch is de vraag of de vernieuwing en heroriëntatie van de partij daadwerkelijk goed zichtbaar zijn in de jaargangen 1933-1936. De opkomst van Mussert in de periode 1933 in *De Notenkraaker* en de groeiende kritiek op het fascisme in dezelfde periode is gemakkelijk constateerbaar. Maar de kritiek is niet wezenlijk anders dan voorheen. Van een zeer duidelijke democratische omwenteling is geen sprake. Het veranderde democratiebegrip geformuleerd door de herzieningscommissie blijft pover vertegenwoordigd in prenten. Al vanaf 1923 wordt het fascisme afgebeeld als iets ondemocratisch. Pas vanaf eind 1934 wordt het nieuwe democratiebegrip aangehaald als antwoord daarop. De conclusie kan derhalve zijn dat de heroriëntatie zichtbaar wordt, echter alleen voor de zeer oplettende observeerder.¹³⁶

De Notenkraaker steekt al helemaal bleek af als we het vergelijken met het nieuwe weekblad gelieerd aan de partij *Vrijheid-Arbeid-Boord!*. Dit blad bevatte ook prenten, alleen waren deze meer propagandistisch van aard dan satirisch. Dit blad was ook maar met één doel opgericht namelijk de strijd tegen het fascisme en het communisme. *De Notenkraaker* had een veel bredere taakomschrijving. Het nieuwe weekblad was daardoor vele malen doeltreffender als propagandablad. Het blad was een gevolg van de ‘vernieuwing’ van de SDAP en vertolkte deze zodoende ook veel beter. De prenten waren veel explicieter dan die van *De Notenkraaker*.¹³⁷ Al op 23 september 1933 werd de door de partij nieuw ingeslagen weg duidelijk zichtbaar op de cover van het nieuwe blad. De prent op de cover spreekt direct de kern van de heroriëntatie en de vernieuwing aan die de partij doormaakte als antwoord op het fascisme. Bij de titel wordt direct al zichtbaar op welke groep de partij zich richt: ‘De middenstand op tweesprong’. Banning had al in een vroeg stadium beweerd dat juist deze groep gewonnen moest worden voor de socialistische zaak. De man die de ‘middenstand’ symboliseert staat voor een tweesplitsing; hij moet een keus maken. Links of rechts, een keuze tussen socialisme of

¹³⁵ De redactie, *De Notenkraaker*: zeventiende jaargang no.1-52 (Amsterdam 1923).

¹³⁶ De redactie, *De Notenkraaker*: zevenentwintigste jaargang no. 1-52 (Amsterdam 1933),
De redactie, *De Notenkraaker*: achtentwintigste jaargang no. 1-52 (Amsterdam 1934),
De redactie, *De Notenkraaker*: negenentwintigste jaargang no. 1-52 (Amsterdam 1935),
De redactie, *De Notenkraaker*: dertigste jaargang no. 1-28 (Amsterdam 1936).

¹³⁷ Hartmans, ‘Het fascisme en de vernieuwing van het socialisme,’ 174.

fascisme. Het socialisme natuurlijk aan de linkerkant, wordt afgebeeld als vruchtbaar. Er is een boer aan het ploegen. De keuze voor de boer is een logische, zoals eerder vermeld. Daarnaast is er aan de linkerkant bedrijvigheid te zien. Het bord dat de richting aanwijst ter linkerkant vermeldt het volgende: verhoogde koopkracht, democratie, bloeiend zakenleven. De rechter kant symboliseert het fascistische land. Een land vol zwarte rook en vuur. Op het zelfde bord gericht naar de rechterzijde staat het volgende: ‘onrustige tijden, lage loonen, geringe koopkracht, fascisme, bevoorrecht van het grootkapitaal, Mussert!!!’. In de ondertitel wordt nogmaals zichtbaar hoe groot het belang is van de middenstand. Er wordt op gewezen dat de middenstanders de toekomst van Nederland bepalen. In *Vrijheid-Arbeid-Brood!* wordt de nieuwe koers van de SDAP vele malen beter en in een vroeger stadium zichtbaar. Het blad richt zich duidelijk op de middengroep en de boerenbevolking. Daarnaast schildert zij niet alleen de fascist af als ondemocratisch, het blad komt ook duidelijk met een alternatief. Het sociaaldemocratische alternatief van vrijheid, arbeid en brood.¹³⁸

Figuur 34

¹³⁸ G. Klein, “De middenstand op tweesprong,” in *Vrijheid-Arbeid-Brood!* no. 8 (Amsterdam 1933) 1. Enkele voorbeelden uitgesproken karakter van *Vrijheid-Arbeid-Brood!*: G. Klein, “Ten aanval!,” in *Vrijheid-Arbeid-Brood!* no. 1 (Amsterdam 1933) 1, Onbekend, “Vrede op aarde,” in *Vrijheid-Arbeid-Brood!* no. 21 (Amsterdam 1933) 1.

Conclusie

Het jaar 1933 was een zeer roerig jaar. Een jaar waarin veel gebeurde zowel op nationaal als internationaal niveau. Het was een zeer gewichtig jaar voor de SDAP. De ontwikkelingen in dit jaar deden de partij voorgoed veranderen. De verandering was niet gemakkelijk en de koers niet altijd helder. De nieuwe koersbepaling was echter van korte duur. De Tweede Wereldoorlog was een pijnlijk intermezzo voor de partij. Toch mag men stellen dat de ‘verandering’ het fundament vormde waarop na de oorlog is verder gebouwd. De SDAP was niet meer, maar de ideeën en denkbeelden als gevolg van de ontwikkelingen in 1933 bleven voortbestaan.

De gewichtige veranderingen van de partij in de jaren dertig waren een enorme omslag. De partij wilde zich niet louter en alleen meer richten op de arbeider. Er moesten andere mensen worden aangesproken. Een nieuwe doelgroep moest worden gewonnen voor de socialistische zaak. Deze doelgroep hield niet van de revolutionaire driften die binnen de partij van tijd op tijd de kop opstak. Voortaan stond de Partij de democratie voor had zij een militair standpunt dat niet idealistisch is maar realistisch. De groeiende middengroep verkoos realisme boven onbereikbare idealen. Deze groep mensen wilde de SDAP bereiken, zonder zich geheel te ontdoen van socialistische standpunten. Ze wilde het beste van twee werelden. Deze veranderingen zouden de partij brengen naar het geaccepteerde midden. Een positie zowel geaccepteerd door de gevestigde politiek als door haar nieuwe doelgroep.

Dergelijke vernieuwingen moeten echter wel kenbaar gemaakt worden. In het Interbellum ging dit door middel van de partijpers. De partijpers was van enorm belang voor elke stroming. De kracht die partijbladen in de jaren twintig en dertig hadden was enorm. Van de eigen zuil was de partijpers een belangrijke informatieverstrekker. De partij en haar invloed op de pers die toen ter tijd enorm groot was moet niet te gering worden geschat. De partij-idealismen bepaalden in grote mate de inslag van het nieuws en bepaalden zo de publieke opinie in eigen zuil. De partijpers was een spreekkanaal van de politieke partij. In dit geval was *Het Volk* de spreekbuis van de SDAP. Veranderingen binnen de partij werden zodoende ook via de partijpers openbaar gemaakt aan de eigen achterban.

Hoewel partijkranten bij uitstek verstrekkers zijn van informatie kan ook via andere media informatie verstrekt worden. In dit onderzoek stond *De Notenkraaker* centraal als verstrekkers van informatie. Dit satirisch politiekweekblad geeft met zijn actuele prenten een duidelijk en soms zelfs overdreven beeld weer wat de socialistische zuil bezighield in deze specifieke periode. De vraag die in dit werk centraal stond was of de vernieuwing van het socialisme ook zichtbaar werd in *De Notenkraaker*.

Wat als een paal boven water staat is dat het weekblad gedurende de periode 1923-1936 de SDAP steunde. Dit werd vooral goed zichtbaar in de activistische houding van het blad aangaande het petitionnement en demonstratie tegen de vlootwet. In deze periode werden de prenten in *De Notenkraker* duidelijk ingezet als propagandamiddel om de massa te activeren. Het blad en de partij baseerden dit recht tot activisme op onrecht. Dit onrecht behelsde het onrecht dat de arbeider werd aangedaan. Het militarisme werd gezien als een verslindend speeltje van de bourgeoisie, op handen gedragen door het kapitalisme en onderhouden en bestuurd door dat zelfde kapitalisme. Een kapitalisme dat weer nauw verband hield met de kerk en confessionele politiek. De confessionele partijen maakten deel uit van de gevestigde orde van het Interbellum. Waar brochures een nettere toon aansloegen daar konden politieke spotprenten politiek incorrect zijn. De boodschap bleef echter hetzelfde.

Waar het militarisme zeer ruim gedocumenteerd was in tal van brochures, daar ontbreekt enige structuur in de visie omtrent het fascisme. Een gedegen verband reconstrueren tussen blad en partij is zodoende lastig. De onwetendheid en het ontbreken van een duidelijk plan aangaande de bestrijding van het fascisme wordt duidelijk zichtbaar. Want ook *De Notenkraker* weet niet goed wat men met het fascisme aan moet. Dit heeft vooral betrekking op het Nederlands fascisme. Na een kleine piek in de periode 1923-1925 heeft *De Notenkraker* geen oog meer voor het Nederlands fascisme (1925-1931). Hiermee wijkt het blad niet af van de gevoerde politiek. Het fascisme in Nederland werd niet serieus genomen. Niet door de partij, maar ook niet door *De Notenkraker*. Er werd zo nu en dan gestrooid met fascistische symboliek om tegenstanders te bespotten. Maar echt inhoudelijk werd het blad niet met betrekking tot het Nederlandse fascisme. Hiermee beschouwde partij en blad het fascisme niet als iets ongevaarlijks. Het internationaal fascisme werd door beide erkend als een grote bedreiging voor de sociaaldemocratische kernwaarden.

De periode 1923-1933 in *De Notenkraker* kan worden getypeerd als een periode van nauwe verbondenheid tussen politiek en blad. Het is niet zo dat dit in 1933 opeens verandert. Hoewel in 1933 de 'herzieningscommissie' wordt opgezet, bleef logischerwijs veel bij het zelfde. Toch zijn er al kleine kenteringen te constateren die een verandering van het aloude socialisme verraden. Het fascisme wordt in 1933 in *De Notenkraker* duidelijk serieuzer genomen. Daarmee wordt vooral bedoeld het Nederlandse fascisme. Mussert maakt zijn entree en het blad gaat zich steeds nadrukkelijker mengen in de strijd tegen het Nederlandse fascisme, maar ook tegen het communisme. In militair opzicht vindt er ook een kentering plaats. Deze is echter vooral zichtbaar door afwezigheid. De veranderingen in het nationaal militarisme wordt vooral zichtbaar in de afwezigheid van deze gewichtige prenten in het verleden.

Hoewel er duidelijke verschillen zijn te constateren, bestaat er altijd de vrees dat men dingen ziet die men wil zien. Er moet zeer sterk rekening worden gehouden met contextuele historische actoren. Deze actoren, vooral op politiek gebied, zijn bepalend voor de inhoud van *De Notenkraker*. Daarnaast is er sprake van een onveranderlijke basis. De SDAP veranderde niet opeens van een socialistische partij naar een rechtse liberale partij om een voorbeeld te noemen. Er bleef een grote verbondenheid met het verleden. De kritiek op het fascisme is bijvoorbeeld door alle jaren heen niet veranderd. Prenten uit 1923 zouden zonder probleem kunnen worden hergebruikt in 1933 of 1936. Veranderingen of ontwikkelingen zijn zodoende niet altijd constateerbaar, simpelweg omdat ze er niet zijn.

Hoewel er een vaste basis is van onveranderlijkheid, kan toch gesteld worden dat de ‘vernieuwing’ van het socialisme constateerbaar is. Het interessante is dat deze constateerbaarheid niet evenredig is. In 1934 wordt de vernieuwing van het socialisme zichtbaar met betrekking tot het nieuwe democratiebegrip van de partij. Dit terwijl het nieuwe standpunt omtrent het militarisme pas zichtbaar wordt in 1936. De prenten zijn op zichzelf best duidelijke vernieuwingen. De krachtigere omarming van de democratie wordt duidelijk zichtbaar. Maar ook de lacherigheid omtrent de verdediging van de oostgrens is een absolute breuk. Toch moet geconstateerd worden dat het weekblad er weinig ruchtbaarheid aan geeft. Het nieuwe militaire standpunt wordt maar zichtbaar in één prent. Terwijl de nieuwe democratische houding van de partij zichtbaar wordt in en vijftal prenten.

Het blad lijkt in de periode 1933-1936 niet meer op het propagandistische blad dat zij ooit was. De vernieuwing is zichtbaar, maar daar is dan ook wel alles mee gezegd. Volgens het blad stopte zij in 1936 als gevolg van de economische crisis. Toch vermoed ik dat er meer achter zat. Al helemaal als we de rol van *De Notenkraker* vergelijken met die van *Vrijheid-Arbeid-Brood*. Dit blad was duidelijker en vernieuwend. Al in 1933 was het kraakhelder voor wie het bestemd was, namelijk de middengroep. Deze groep probeerde het blad duidelijk aan te spreken met prenten die rechtstreeks tot hen gericht waren. Deze mensen wilden het nieuwe socialisme bereiken. De middengroep moesten aangespoord worden om voor democratie te stemmen en tegen fascisme en communisme. Het blad kwam zelf voort uit de vernieuwing die het propageerde en waarvan het deel uitmaakte.

In 1937 zou uiteindelijk de vernieuwing op schrift worden gesteld in het nieuwe partijprogramma, hiermee was de vernieuwing afgerond. De rol die het blad had gespeeld in het verleden om acties en denkbeelden te verspreiden was verleden tijd. De vernieuwing werd afgebeeld hiermee is alles gezegd. *De Notenkraker* behoorde tot de oude SDAP. Deze was echter voor goed veranderd.

Literatuurlijst

Secundaire bronnen

- Blom, J.C.H. *De mouterij op de Zevenprovinciën* (Utrecht 1983).
- Colijn, H. *Colijn in de caricatuur* (Baarn 1936).
- Damme van, P. *Vriend over vijand: De grote oorlog in spotprenten* (Tielt 2013).
- Geurtsen, T. *Een geschiedenis van verloren illusies: sociaaldemocratie in Nederland* (Amsterdam 1994).
- Gijsenbergh, J en Kaal, H.G.J., 'Kritiek op de parlementaire democratie in Nederlandse spotprenten' in: A. Biefangen en L. Marij eds., *Erich Salomon & het ideale parlement. Fotograaf in Berlijn en Den Haag, 1928-1940* (Amsterdam 2004) 201-220.
- Groot de, J. *Korte schets van een 'politiek-satyriek weebklad' 1907-1936* (Groningen 2006).
- Hartmans, R. *Vijandige broeders? De Nederlandse sociaal-democratie en het nationaal-socialisme* (Amsterdam 2012).
- Hartmans, R. 'Het fascisme en de vernieuwing van het socialisme. De SDAP in de jaren dertig.' *Sociaal en Democratie* 6 (1984) 170-177.
- Holtrop, W. *Weg met de varkens: 500 jaar opruiend tekenwerk verzameld en ingeleid door Willem* (Amsterdam 1970).
- Jong de, R., 'Anti-militarisme' in: I. Cornelissen, G. Harmnsen en R. de Jong eds., *De taaie rooie rakkers; een documentaire over het socialisme tussen de wereldoorlogen* (Baarn 1965) 99-125.
- Knegtmans, P.J., 'De jaren 1919-1946' in: J. Perry en P.J. Knegtmans ed., *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994 SDAP PvdA* (Amsterdam 1994) 62-118.
- Knegtmans, P.J. *Socialisme en democratie: de SDAP tussen klasse en natie 1929-1939* (Amsterdam 1989).
- Klijn, A. *Arbeiders-of volkspartij: Een vergelijkende studie van het Belgische en Nederlandse socialisme* (Maastricht 1990).
- Langeveld, H. *Dit leven van krachtig handelen: Hendrikus Colijn 1869-1944* (Amsterdam 1998).
- Rooy de, P. *De rode droom: een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1995).
- Tromp, B. *Het sociaal-democratisch programma: de beginselprogramma's van SDB, SDAP en PvdA, 1878-1977: een onderzoek naar de ontwikkeling van een politieke stroming* (Leiden 2002).

Vree van, F. *De Nederlandse pers en Duitsland, 1930-1939: een studie over de vorming van de publieke opinie* (Groningen 1989).

Weringh van, K. *Alberth Hahn* (Amsterdam 1975).

Wijhe, S. *Tussen dogma en werkelijkheid: De ideologische gijzeling van de sociaal-democratie in Nederland als bijdrage tot haar isolement tijdens het interbellum* (Amsterdam 1992).

Wijfjes, H. *De VARA: een biografie* (Amsterdam 2009).

Primaire bronnen

Albarda, J.W. *Uw Beurt!: volledige tekst van kerstrede zooals zij te Amsterdam op 24 december 1933 is uitgesproken* (Amsterdam 1933).

Banning, W. *Hoe hebben wij de Duitse gebeurtenissen te verstaan?* (Amsterdam 1933).

Brautigam, J. *Het Vlootgevaar 1930, 120 miljoen gulden voor den bouw van oorlogsschepen* (Amsterdam 1930).

Commissie ingesteld door S.D.A.P. en N.V.V. *Het Militaire vraagstuk* (Amsterdam 1926).

Onbekend. *De zonden van Ruijs-Colijn, waarom wij van de rechtsche regeering verlost moeten worden* (Amsterdam 1925).

Onbekend. *Mussert's veertien punten: Hitler's Leerling* (Amsterdam 1936).

Onbekend. SDAP Brochures 1925/ *Naar de ontwapening! Tekst van her ontwerp-ontwapenings-wet, op 3 maart 1925 door de soc.-dem. Kamerfractie aan de tweede kamer der Staten-Generaal aangeboden* (Amsterdam 1925).

De redactie. *De Notenkraker: eerste jaargang no.1-52* (Amsterdam 1907).

De redactie. *De Notenkraker: zestiende jaargang no.1-52* (Amsterdam 1922).

De redactie. *De Notenkraker: zeventiende jaargang no.1-52* (Amsterdam 1923).

De redactie. *De Notenkraker: achttiende jaargang no.1-52* (Amsterdam 1924).

De redactie. *De Notenkraker: negentiende jaargang no. 1-52* (Amsterdam 1925).

De redactie. *De Notenkraker: twintigste jaargang no.1-52* (Amsterdam 1926).

De redactie. *De Notenkraker: eenentwintigste jaargang no 1-52* (Amsterdam 1927).

De redactie. *De Notenkraker: tweeëntwintigste jaargang no.1-52* (Amsterdam 1928).

De redactie. *De Notenkraker: drieëntwintigste jaargang no. 1-52* (Amsterdam 1929).

De redactie. *De Notenkraker: vierentwintigste jaargang no. 1- 52* (Amsterdam 1930).

De redactie. *De Notenkraker: vijfentwintigste jaargang no.1-52* (Amsterdam 1931).

De redactie. *De Notenkraker: zesentwintigste jaargang* no. 1-52 (Amsterdam 1932).

De redactie. *De Notenkraker: zevenentwintigste jaargang* no. 1-52 (Amsterdam 1933).

De redactie. *De Notenkraker: achtentwintigste jaargang* no. 1-52 (Amsterdam 1934).

De redactie. *De Notenkraker: negenentwintigste jaargang* no. 1-52 (Amsterdam 1935).

De redactie. *De Notenkraker: dertigste jaargang* no. 1-28 (Amsterdam 1936).

De redactie. *Vrijheid-Arbeid-Brood!* No. 1 (Amsterdam 1933).

De redactie. *Vrijheid-Arbeid-Brood!* no. 8 (Amsterdam 1933).

De redactie. *Vrijheid-Arbeid-Brood!* No. 21 (Amsterdam 1933).

Sannes, G.W. *ONTWAPENING! Rede, gehouden op het 25ste congres der sociaal-democratische Arbeiderspartij, te Utrecht den 28ste maart 1921* (Amsterdam 1922).

Vorrink, K. *De wolf in schaapsvacht: Wat staat er in het programma van de N.S.B?* (Amsterdam 1933).

Figuren

Satirisch weekblad De Notenkraaker

1. Küpper, F. "Het karwei voor 1934." no.1 (Amsterdam 1934) 1. (Cover)
2. Jordaan, L.J. "De eenheid in de coalitie." no.30 (Amsterdam 1925) 233.
3. Jordaan, L.J. "De oorlogsbegroting,." no.11 (Amsterdam 1924) 1.
4. Roland, O. "Voorbereidende werkzaamheden." no.33 (Amsterdam 1923) 1.
5. Raemdonck van, G. "Onderwerp je maar!." no.40 (Amsterdam 1923) 3.
6. Zalingen van, N. "Baker Colijn vertelt een sprookje" no.41 (Amsterdam 1923) 7.
7. Zalingen van, N. "De sluitende begroting." no. 34 (Amsterdam 1923) 3.
8. Jordaan, L.J. "Bezuiniging." no.43 (Amsterdam 1923) 4.
9. Hanh, A, Jr. "Ontnuchtering." no. 36 (Amsterdam 1923) 3.
10. Raemdonck van, G. "De vlootwet." no. 23 (Amsterdam 1930) 359.
11. Küpper, F. "Ze weten van niks." no. 45 (Amsterdam 1930) 709.
12. Küpper, F. "Het vlootplan en de roomsche democratie." no. 37 (Amsterdam 1930) 591.
13. Schwarz, S.L. "Slikken onder dwang." no. 43 (Amsterdam 1930) 687.
14. Jordaan, L.J. "De Heer en zijn dienaar." no. 33 (Amsterdam 1923) 5.
15. Hanh, A. "Kerk, kapitaal, kroeg." no. 42 (Amsterdam 1907) 3.
16. Jordaan, L.J. "Het monster van christelijke huize." no. 33 (Amsterdam 1923) 1.
17. Jordaan, L.J. "De navolging van Christus." no. 34 (Amsterdam 1923) 1.
18. Hanh A, Jr. "De vlootwet en ons christendom." no. 39 (Amsterdam 1930) 609.
19. Botsema T. "Wie den vrede wil bereide zich ten oorlog." no. 52 (Amsterdam 1930) 829.
20. Bleekrode, M. "De moderne vloot." no. 35 (Amsterdam 1930) 551.
21. Hanh, A, Jr. "Ons petitionement tegen de vlootwet." no. 40 (Amsterdam 1923) 7.
22. Jordaan, L.J. "1132 228 stemmen." no. 42 (Amsterdam 1923) 1.
23. Welle, Van de W. "Tegen de vlootwet." no.37 (Amsterdam 1930) 587.

24. Raemdonck van, G. "Actie tegen de nieuwe vlootwet." no.36 (Amsterdam 1930) 567.
25. Bleekrode, M. "Ons petitionnement." no.40 (Amsterdam 1930) 647.
26. Küpper, F. "Torpedopolitiek." no. 7 (Amsterdam 1933) 53.
27. Raemdonck van, G. "Oorlogsuitrusting aan onze Oostgrens: „Wat mankeert buurman nou?" no.7 (Amsterdam 1936) 49.
28. Jordaan, L.J. "Trouwe vrienden in Beieren." no. 46 (Amsterdam 1923) 1.
29. Raemdonck van, G. "Fascistisch ideaal." no.47 (Amsterdam 1923) 7.
30. Bottema, T. "Hollandsch fascisme," no. 23 (Amsterdam 1923) 6.
31. Ramendonck van, G. "Wat wil het fascisme?," no. 22 (Amsterdam 1923) 6.
32. Küpper, F. "Op 't laatste oogenblik." no. 5 (Amsterdam 1933), 36.
33. Bottema, T. "Democratie," no. 52 (Amsterdam 1934) 409.
34. Georg, "De middenstand op tweesprong." in *Vrijheid-Arbeid-Brood!* no. 8 (Amsterdam 1933) 1.
35. Ramendonck van, G. "Afscheid." no. 28 (Amsterdam, 1936), 217. (Achterzijde)

DE NOTENKRAKER

